

Správa, ochrana a zpřístupňování digitálních dokumentů v knihovně

Studijní text

Kvalifikační úroveň 7

Verze 1.0

Autor: Mgr. Zdeněk Hruška

Konzultant: Bc. Martina Smetánková

Ostrava 2021

MINISTERSTVO
KULTURY

VEŘEJNÉ
INFORMAČNÍ SLUŽBY
KNIHOVEN

Moravskoslezská
vědecká knihovna
v Ostravě

Odborná způsobilost	Správa, ochrana a zpřístupňování digitálních dokumentů
Profesní kvalifikace	Knihovník specialista správce digitální knihovny (kód: 72-025-T)
Kvalifikační úroveň	7
Klíčová slova	Digitální archivace, bitová ochrana dat, logická ochrana dat, emulace, technologické muzeum, formátová migrace, migrace nosiče, OAIS, digitální repozitář, komponenty digitální knihovny, digitální repozitář, API, vyhledávací index, Kramerius, autorská práva, autorský zákon, zpřístupnění, licence, Creative Commons, díla nedostupná na trhu.
Anotace	Tento studijní text pokrývá dva aspekty digitálních dokumentů – v první části se věnuje uchovávání a ochraně digitálních dokumentů, především konkrétním metodám, které se v praxi využívají a také čtenáře seznamuje s referenčním modelem OAIS, který tvoří jeden ze základních pilířů digitální archivace. Druhá část textu pojednává o jednotlivých technologických částech, ze kterých se skládá digitální knihovna, přináší příklady používaných systémů v České republice i v zahraničí a popisuje právní aspekty zpřístupňování digitálních dokumentů – především autorský zákon, ale i další způsoby v podobě licencí a smluv.

Tvorba studijních textů je realizována za finanční podpory Ministerstva kultury České republiky v rámci projektu Veřejné informační služby knihoven (VISK 1).

Zkouška z odborné způsobilosti **Správa, ochrana a zpřístupňování digitálních dokumentů v knihovně** má 4 části, zkoušený musí splnit tato kritéria hodnocení:

Kritéria hodnocení	Způsob ověření
a Popsat metody fyzické a logické ochrany dat	Ústní ověření
b Charakterizovat kompletní systémy pro dlouhodobou ochranu dat podle norem ČSN ISO 14721 a ČSN ISO 16363 v platném znění	Ústní ověření
c Popsat vybranou digitální knihovnu	Ústní ověření
d Určit způsob zpřístupnění vybraných digitálních dokumentů na základě platné legislativy	Ústní ověření

Tento text pro vás připravil Mgr. Zdeněk Hruška, Moravská zemská knihovna v Brně, zd.hruska@gmail.com.

Text konzultovala Bc. Martina Smetánková, Moravská zemská knihovna v Brně, Martina.Smetankova@mzk.cz.

OBSAH

RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍHO TEXTU	5
1 METODY FYZICKÉ A LOGICKÉ OCHRANY DAT	6
1.1 Rozdělení ochrany digitálních dokumentů.....	7
1.1.1 Metody fyzické ochrany dat	7
1.1.2 Metody logické ochrany dat	8
2 REFERENČNÍ MODEL OAIS A NORMA ISO 16 363	10
2.1 Model repozitáře dle OAIS	11
2.1.1 Popis jednotlivých funkčních celků a jejich vztahů:.....	11
2.2 Důvěryhodný digitální repozitář.....	14
2.2.1 Norma ISO 16 363.....	14
3 DIGITÁLNÍ KNIHOVNA.....	16
3.1 Komponenty digitální knihovny.....	16
3.2 Digitální knihovny v českém prostředí	21
3.3 Digitální knihovny v zahraničí	22
4 ZPŘÍSTUPNĚNÍ DIGITÁLNÍCH DOKUMENTŮ NA ZÁKLADĚ PLATNÉ LEGISLATIVY	24
4.1 Autorský zákon.....	24
4.1.1 Autorské dílo.....	24
4.1.2 Autor, dílo anonymní a pseudonymní	25
4.1.3 Práva osobnostní a majetková.....	26
4.1.4 Volná užití a zákonné licence	26
4.2 Zveřejňování dokumentů v digitální knihovně	27
4.2.1 Příklady k ověřování autorských práv	29
4.3 Smlouvy, licence a další možnosti zpřístupnění	30
4.3.1 Smlouvy.....	30
4.3.2 Licence Creative Commons.....	34
4.3.3 Díla nedostupná na trhu	36
SHRNUTÍ STUDIJNÍHO TEXTU	38
LITERATURA.....	39

RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍHO TEXTU

ÚVOD

I když správce digitální knihovny není zodpovědný za dlouhodobou ochranu digitálních dat (tyto činnosti náleží správcům digitálních archivů), měl by mít alespoň základní povědomí o metodách, které se v digitální archivaci využívají. Musí umět rozlišit mezi ochranou datového toku a ochranou informace v něm uložené. K základní orientaci patří též znalost modelového repozitáře dle normy OAIS, která určuje strukturu a činnosti digitálního archivu.

Co je ale pro každého správce nezbytné, je znalost jednotlivých částí systému, se kterým každý den pracuje, stejně tak jako orientace ve funkcích a vzhledu jiných digitálních knihoven v ČR i v zahraničí. V neposlední řadě se musí správce orientovat v platné legislativě, která mu umožňuje zveřejňovat dokumenty v digitální knihovně uložené a nabízet je tak svým čtenářům. Všem těmto zmíněným aspektům se budeme společně v tomto textu věnovat.

PO PROSTUDOVÁNÍ STUDIJNÍHO TEXTU BUDETE UMĚT

- Rozlišit a popsat metody ochrany datového toku i logické ochrany dat,
- popsat referenční model OAIS a komponenty digitálního repozitáře,
- obecně popsat části, ze kterých se skládá digitální knihovna a uvést tyto znalosti na příkladu české digitální knihovny Kramerius,
- orientovat se v příkladech tuzemských i zahraničních digitálních knihoven,
- vysvětlit, jaké aspekty jsou zásadní při zveřejňování digitálních dokumentů a jaká legislativa tuto činnost upravuje,
- hodnotit digitální dokumenty, zda je možné jejich zveřejnění dle platných zákonů,
- orientovat se v dalších možnostech pro zveřejňování dokumentů v digitální knihovně.

KLÍČOVÁ SLOVA STUDIJNÍ OPORY

Digitální archivace, bitová ochrana dat, logická ochrana dat, emulace, technologické muzeum, formátová migrace, migrace nosiče, OAIS, digitální repozitář, komponenty digitální knihovny, digitální repozitář, API, vyhledávací index, Kramerius, autorská práva, autorský zákon, zpřístupnění, licence, Creative Commons, díla nedostupná na trhu.

1 METODY FYZICKÉ A LOGICKÉ OCHRANY DAT

Vzhledem k neustále narůstajícímu množství digitálních dat v knihovnách je důležité mít na paměti, že ochrana dat a nosičů je složitější a nákladnější, než je tomu v případě analogových dokumentů. Problematika je poměrně široká, proto v tomto textu najdete základní terminologii a úvod do problematiky. Zájemci o toto téma se mohou dále vzdělávat z níže uvedených zdrojů, které se věnují jednotlivým okruhům podrobněji.

Obor, který se zabývá zde zmíněnou problematikou, se nazývá *dlouhodobá ochrana digitálních dokumentů*, někdy též **digitální archivace**. Česká verze normy ISO 14721:2014 (též referenční model OAIS – viz kapitola 2) používá výraz **dlouhodobé uchovávání**. V angličtině se používají výrazy *Digital Preservation*, *Digital Archivation* nebo *Long Term Preservation*. Právě z posledního pojmenování vychází zkratka *LTP*, která se používá v českém i zahraničním prostředí.

Vzhledem k šířce i hloubce oboru digitální archivace se můžeme setkat s různými definicemi, které odrážejí odlišné úhly pohledu a přístupy.

American Library Association (ALA) definuje dlouhodobou ochranu digitálních dokumentů takto: „*Dlouhodobá ochrana dat kombinuje plány, strategie a opatření tak, aby zajistila přístup k reformátovanému (ve smyslu převedení z analogového do digitálního formátu – pozn. autora) a digitálně vzniklému obsahu, nehlédě na možná selhání médií a technologické změny. Cílem dlouhodobé ochrany je přesné zobrazení autentického obsahu během času.*“¹

Přední čeští odborníci na LTP Marek Melichar a Jan Hutař zdůrazňují uživatelský aspekt digitální archivace: „Dlouhodobá ochrana digitálních dat má za cíl zajistit, že uživatelé v budoucnu budou moci digitální informace nalézt, získat, zobrazit, manipulovat s nimi, interpretovat je, a to vše přes konstantní změny technologií. Celý proces zahrnuje konzervaci, obnovování, výběr, mazání, vylepšování, updatování a přidávání kontextu.“²

Dlouhodobá ochrana digitálních dokumentů cílí na zajištění **trvalé udržitelnosti digitálních dat**. Přístup k informacím musí být nezávislý na degradaci nosičů a technologických změnách, prioritou je **udržení vyhledatelnosti, srozumitelnosti, důvěryhodnosti** (tzn. musí být zajištěno, aby nedošlo k žádným změnám významu) a využitelnosti dat.

A jak dlouhá je dlouhodobá ochrana dat? V knihovnickém prostředí existuje požadavek, aby se digitální dokumenty vyrovnaly svojí životností dokumentům analogovým (tedy nejčastěji papírovým). Což může znamenat od několika desítek let

¹ *Definitions of Digital Preservation*. Dostupné z: <http://www.ala.org/alts/resources/preserv/defdigpres0408>

² HUTAŘ, J. a M. MELICHAR. *Dlouhodobá digitální archivace: B1. Přehled a úvod do problematiky*. Dostupné z: <https://drive.google.com/file/d/0BzOLuOh094X8d0REWV9idmEzXzA/view?usp=sharing>

až po “navždy”. Realistický přístup současných správců dlouhodobých úložišť se pohybuje ve střednědobém horizontu a spočívá ve snaze předat data další generaci správců v pořádku a nepoškozená.

1.1 Rozdělení ochrany digitálních dokumentů

Dlouhodobá ochrana se dělí na dva základní přístupy – ochranu **bitového toku** na fyzických nosičích (*bit-stream preservation*) a **logickou ochranu** (*content preservation*), která spočívá v uchování informačního obsahu. Dlouhodobá ochrana jako celek musí nutně začínat u bitové ochrany, která spočívá v ukládání vícenásobných kopií, kontrole dat a řízeným přesunem dat na nové nosiče. Součástí logické ochrany jsou procesy, které mají zajistit ochranu obsahu tak, aby význam informací zůstal zachován. Je nezbytné se vypořádat se zastaráváním softwarových aplikací, které jsou využívány pro zpřístupnění obsahu, nebo s koncem životního cyklu souborových formátů.

Dva základní přístupy k ochraně digitálních dat:

- **Ochranu nosiče dat a datového toku (bit-streamu)** nyní i v budoucnu – tedy fyzická ochrana dat. Tímto způsobem je vhodné chránit prakticky všechna důležitá data, nemusí se tedy nutně jednat o dlouhodobou ochranu. Na druhou stranu bez této základní úrovně není možné aplikovat následující stupeň.
- Ochranu použitelnosti dat v budoucnu, tzv. **ochranu logickou**, která je dlouhodobou ochranou v tom pravém smyslu – ochraňováním nosiče a bit-streamu nelze zajistit digitální archivaci v delším časovém měřítku. K tomu je nutné aplikovat další pokročilejší postupy.

1.1.1 METODY FYZICKÉ OCHRANY DAT

Zálohování – data jsou uchovávána ve **více kopiích** (doporučují se alespoň 3, protože pak je možné je snadněji porovnat a objevit chybu, než když jsou jen 2 kopie) a v ideálním případě na **různých typech médií** (např. jedna kopie na magnetických úložných médiích, druhá na optických) v **geograficky oddělených lokalitách** (pokud možno, alespoň jiné město), data jsou doplněna o **kontrolní součty**, které se **pravidelně kontrolují** (podle množství dat v úložišti např. 1x za 6 měsíců nebo 1x za rok).

Migrace nosiče – přesun digitálního dokumentu na nové médium (např. z diskety na CD; z CD na nové CD; z pevného disku do páskové knihovny, upload do cloudu apod.). Formát dat se v tomto případě nemění. Vzhledem k prudkému technologickému rozvoji přicházejí na trh nová, větší a rychlejší úložná média a pravidelně dochází k poklesu ceny za uložení dat. Každý nosič má také určitou životnost a je v zájmu digitálního archivu tento údaj sledovat a včas úložné médium vyměnit. Z těchto důvodů je přehrávání dat na nové nosiče v digitálních repozitářích běžnou záležitostí.

Technologické muzeum – uchovávání funkčních hardwarových zařízení, na kterých lze **provozovat původní software** a díky tomu archivní soubory přečíst. Jedná se spíše o krátkodobou strategii, udržet dlouhodobě v provozu technologie desítky let staré je náročné na náhradní díly i technické znalosti zaměstnanců. I přesto se tento přístup v některých případech využívá – bez pochyby nejlépe zachovává uživatelský zážitek ze starých technologií – např. pomalé načítání dat z diskety, nízké rozlišení CRT monitorů nebo staré kuličkové myši. Nejedna uživatel má s těmito věcmi spojený pocit nostalgie, i když by současné počítače za ty zastaralé nevyměnil, někdy si rád připomene staré časy. Technologické muzeum se také využívá v případě, že moderní hardware nebo software nemá některé jedinečné funkce starších předchůdců a na trhu za ně není náhrada.

KONTROLNÍ SOUČTY

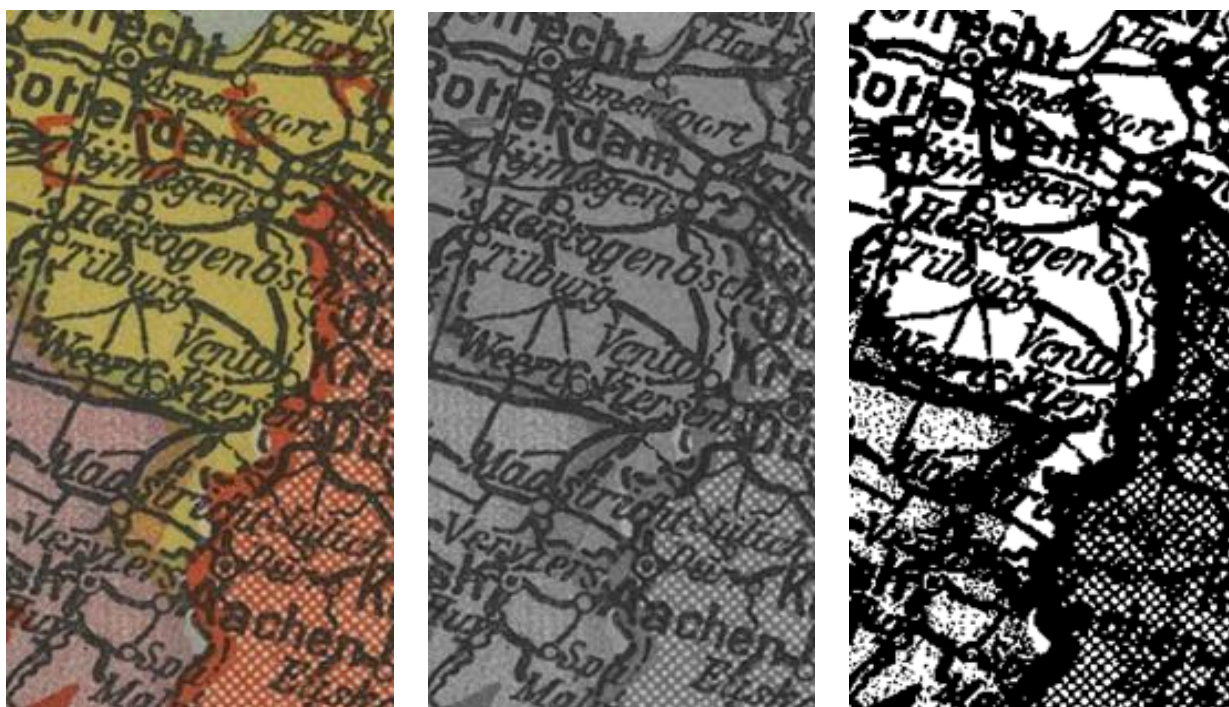
Jedná se o obdobu otisku prstu pro každý soubor – jen dva naprosto identické soubory (kopie) mají stejný kontrolní součet. Pokud v textovém dokumentu změníte i jediné písmenko, změní se i kontrolní součet. Tak lze zjistit, jestli byl soubor, byť nepatrně upraven (záměrně, ale i třeba poškozením při kopírování nebo stahování z internetu). Kontrolní součty se vypočítávají pomocí algoritmů, existuje jich několik podle složitosti a rychlosti výpočtu (některé se používají i k šifrování). Mezi běžně používané patří např. CRC, MD5 nebo SHA.

ZAPAMATUJTE SI

Základní pravidlo zálohování zní: **3-2-1**. 3 kopie, 2 rozdílné technologie, 1 kopie na geograficky oddělené lokalitě.

1.1.2 METODY LOGICKÉ OCHRANY DAT

Formátová konverze – i když se v LTP úložištích ukládají data do ověřených formátů, které jsou vyzkoušené a široce používané, díky technologickým změnám přijde dříve nebo později čas, kdy bude nutné formát změnit. Repozitáře musí v průběhu svého provozu sledovat životnost formátů, být v kontaktu s mezinárodní komunitou a v případě, že zjistí zastarávání formátu, musí vybrat nový, do kterého následně data převede. Nový formát musí podporovat tzv. **významné vlastnosti** digitálních dokumentů a při převodu se tyto vlastnosti nesmí ztratit – může se jednat např. o strukturování textu, barvu či rozlišení. Před převodem do nového formátu musí tedy úložiště provést řadu testů a ověřit, že všechny významné vlastnosti zůstanou zachovány. Teprve poté může přistoupit k samotné konverzi.

Obrázek 1 – Příklad ztráty významné vlastnosti (v tomto případě barvy) při převodu do jiného barevného schématu³

Emulace – jedná se o **vytvoření původního prostředí** (ať už starého softwaru či hardwaru), ve kterém byla archivní data provozována, **na novém zařízení**. Původní hardware či software je “simulován” (lépe řečeno emulován), vytváří se mu původní podmínky (např. typ procesoru, operačního systému, ovladače apod.) a díky tomu je umožněno spuštění starých programů či her. Právě k hraní her (např. pro operační systém MS-DOS) je emulace mezi širokou veřejností často využívána.

V praxi využívají LTP repozitáře různé strategie – přijímají data ve známých a ověřených formátech, které jsou perspektivní a mají širokou komunitu uživatelů. Data jsou uložena ve více kopiích, na různých nosičích a lokalitách. Správci repozitáře mají přehled o životnosti úložných médií a průběžně přesouvají data na nové nosiče. Sledují také informace o formátech, které repozitář spravuje a v případě potřeby vyberou podle přísných kritérií nový formát, otestují převod ze stávajícího a poté data převedou. Při dlouhodobé ochraně softwaru či různých multimediálních formátů (např. různé webové stránky, které obsahují video, zvuk či různé interaktivní prvky) se pak využívá metoda emulace.

Při dlouhodobé ochraně digitálních dokumentů **nesmíme zapomínat ani na metadata!** Bez nich by totiž digitální objekty ztratily **autenticitu** a jejich obsah by se stal nedůvěryhodným (např. proto, že by nebylo možné ověřit jeho původ nebo to, zda nebyl v průběhu času někým změněn).

³ RYCHTÁŘOVÁ, P. *Digitalizace v knihovnách (online kurz)*. Část 3 – skenování. Dostupné z: <https://kurzy.knihovna.cz/>

2 REFERENČNÍ MODEL OAIS A NORMA ISO 16 363

Jedním ze základních kamenů dlouhodobé ochrany, a zároveň zdrojem terminologie tohoto oboru, je referenční model OAIS (Open Archival Information System – Otevřený archivační informační systém). První verze OAIS byla vydána v roce 2012 jako tzv. *Magenta book* (Purpurová kniha) a je volně dostupná v angličtině na webu: [Reference Model for an Open Archival Information System \(OAIS\)](#)

Model OAIS byl později schválen jako mezinárodní norma ISO, která se v roce 2014 dočkala překladu do češtiny jako ČSN ISO 14 721:2014. Samotný text je poměrně hutný a informačně náročný, proto jako vhodný začátek doporučujeme *Úvod do referenčního modelu otevřeného archivačního informačního systému (OAIS)* od Briana Lavoie, který byl přeložen do češtiny. Text je dostupný zde: [Lavoie: Úvod do OAIS](#).

OAIS je **referenčním modelem** nazýván proto, že sice poměrně podrobně **popisuje jednotlivé komponenty dlouhodobého archivního úložiště a jejich vzájemné vztahy** (viz níže), ale zároveň je dostatečně obecný, aby pokryl různé přístupy k ukládání a ochraně i odlišné potřeby paměťových institucí (knihoven, archivů, muzeí a galerií), repozitářů vědeckých dat i komerčních úložišť.

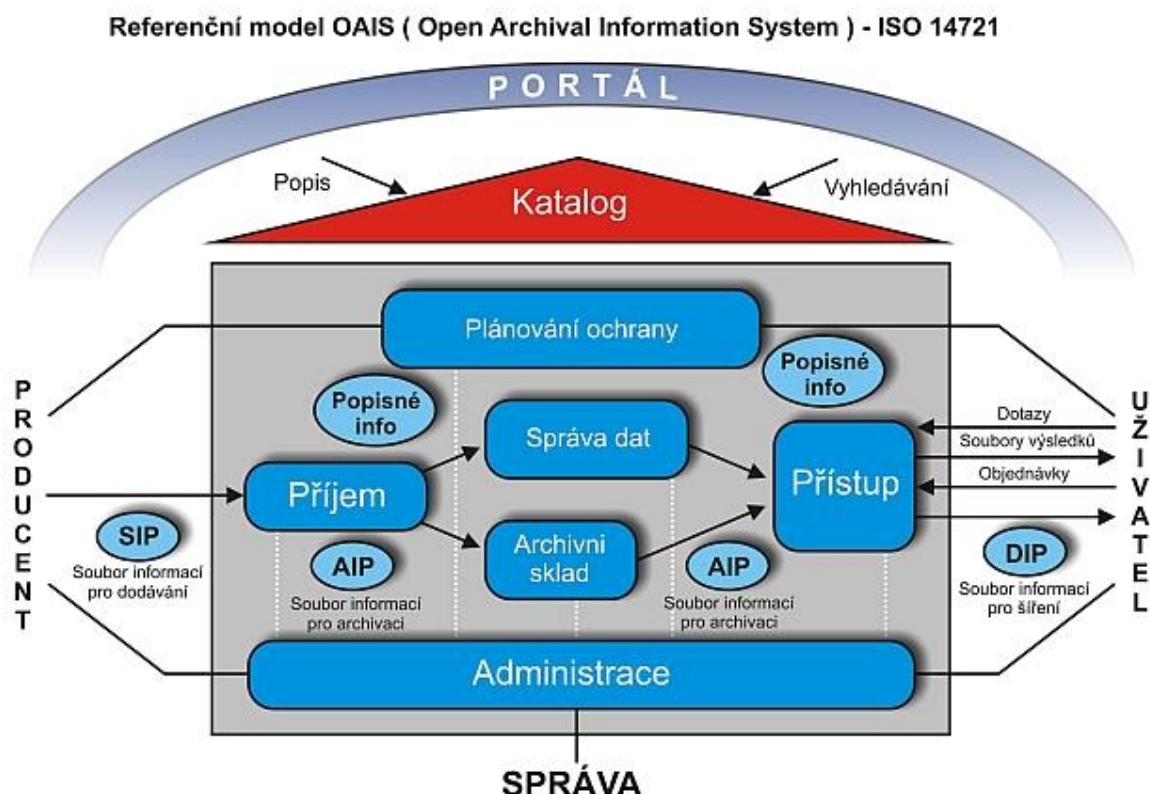
Norma OAIS definuje tento dlouhodobý archiv jako **organizaci lidí a systémů** se závazkem **ochraňovat a zpřístupňovat digitální data** pro určitou **skupinu uživatelů**. Informace v tomto úložišti musí být spravovány tak, aby nebyly ohroženy jak změnami technologií, tak i uživatelské komunity.

Cílem je zajistit, aby byly informace v budoucnosti dostupné v takové podobě, která bude **čitelná a srozumitelná** budoucím uživatelům. Význam, který digitální objekty nesou (tzv. informační obsah – *content information*), musí být zachován a neztratit svoji **srozumitelnost**. K tomu je nezbytné data doplnit o technická, strukturální i další typy metadat a zajistit jejich ochranu. Důležité je i uchovávání dalších informací, které budoucím uživatelům umožní porozumět obsahu digitálních objektů (v modelu OAIS se všechna tato metadata a další informace, které pomáhají poznat a pochopit původní strukturu, obsah a smysl dokumentů, nazývají **vysvětlující informace** – *representation information*). Může se jednat např. o informaci, že uložený dokument je v latinském jazyce (a uživatel bude pro jeho pochopení potřebovat znalost gramatiky a slovní zásoby) nebo číselné hodnoty vyjadřují teplotu ve stupních Celsia.

Pro digitální archiv je důležitým pojmem **určená komunita**. Jedná se o skupinu koncových uživatelů, kteří by měli být schopni porozumět konkrétní množině informací uložených v archivu. Ten by měl podporovat porozumění informacím za pomoci metadat (viz výše – vysvětlující informace). Určená komunita může být složena z více uživatelských skupin a její vymezení se v průběhu času může měnit.

Důležitou součástí OAIS je terminologický slovník, který se stal společným základem pro celou oblast ochrany digitálních dat. Se základními pojmy se můžete seznámit např. zde: <https://ftp-portal.mzk.cz/digital-preservation/slovník>

2.1 Model repozitáře dle OAIS

Obrázek 2 – Model digitálního repozitáře dle OAIS⁴

2.1.1 POPIS JEDNOTLIVÝCH FUNKČNÍCH CELKŮ A JEJICH VZTAHŮ:

Producent – producent nebo původce dat – osoby nebo systémy poskytující data, která mají být uložena v archivu. Může se jednat např. o digitalizační linku, automatické sklízecí roboty v případě sklizení webu nebo nakladatele, kteří posílají své e-knihy v rámci povinného výtisku.

Uživatel – osoby nebo systémy, které využívají archiv k získání potřebných dat. Může se jednat o digitální knihovnu, která čerpá data z LTP úložiště, vědce, jenž přistupuje k datům z pokusů či měření nebo automatizovaný systém, který dále s daty pracuje a provádí např. jejich analýzu.

Management (správa archivu) – zástupci organizace, která archiv provozuje. Na této úrovni se provádí strategické plánování, určuje se archivní fond i úroveň odpovědnosti za uložená data. Management ze své pozice kontroluje fungování archivu, vyhodnocuje a řídí rizika. Též může zajišťovat zdroje financování pro běh a rozvoj archivu. Management se nestará o běžný provoz archivu – tuto funkci má na starosti celek Administrace.

⁴ Zdroj: Model OAIS. Dostupné z:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/b0/Oais_obrazek.jpg

SIP (Submission Information Package) – dodavatelský informační balíček – obsahuje data a metadata od producenta.

AIP (Archival Information Package) – archivní balíček – obsahuje obohacená a upravená data která jsou uložena v archivu. Generuje se ze SIP balíčku.

DIP (Dissemination Information Package) – uživatelský balíček – obsahuje data, která si vyžádá uživatel, generuje se z AIP balíčku.

Příjem dat (Ingest) – část archivu, která zajišťuje příjem SIP balíčků od producenta dat. Ve fázi ingestu je balíček zkontrolován, jsou k němu přidána další metadata, která popisují jeho přijetí, formát dat apod. Může proběhnout i migrace do jiného formátu, který se více hodí pro archivní účely.

Archivní sklad (Archival storage) – část archivu zodpovědná za příjem, uložení a výdej AIP balíčku. Zajišťuje ochranu bitstreamu tím, že spravuje úložná média, má přehled o všech diskových kapacitách a zálohách, disponuje mechanismy na obnovu dat po katastrofických událostech atd.

Správa dat (Data management) – obsahuje popisná, technická a administrativní metadata k datům uloženým v archivu. Umožňuje správcům vyhledat jednotlivé AIP balíčky a též vytvářet a exportovat přehledy o uložených datech. V případě uživatelského dotazu předá informace o balíčcích modulu zpřístupnění.

Zpřístupnění (Access) – část archivu, ve které lze zjistit, zda se požadovaná informace nachází v archivu a dokáže předat uživateli DIP balíček v požadovaném formátu.

Administrace – jedná se o centrální bod archivu, protože zde probíhá komunikace jak dovnitř (monitoruje celý systém, řídí provoz a koordinuje práci ostatních částí archivu), tak i ven. Administrace dojednává podmínky a komunikuje s producenty i uživateli dat, tvoří dokumentaci, strategii archivu a směrnice, které se musí dodržovat při přijímání i zpřístupňování informačních balíčků. Též zajišťuje správu a rozvoj lidských i technických zdrojů.

Plánování ochrany dat (Preservation Planning) – část archivu zodpovědná za sledování trendů v informačních technologiích, standardech, formátech apod. Na základě toho se pak buduje strategie ochrany, plánuje se migrace dat na nové formáty apod.

Portál – pokud je dlouhodobý archiv součástí větší instituce, může být přístup k němu nabízen jako jedna ze služeb na webovém portálu. Jako modelový příklad lze uvést třeba některou z velkých knihoven – ta vedle tradičních služeb na svých webových stránkách může nabízet badatelům i široké veřejnosti také přístup ke svému dlouhodobému úložišti (např. Národní knihovna ČR a její Webarchiv).

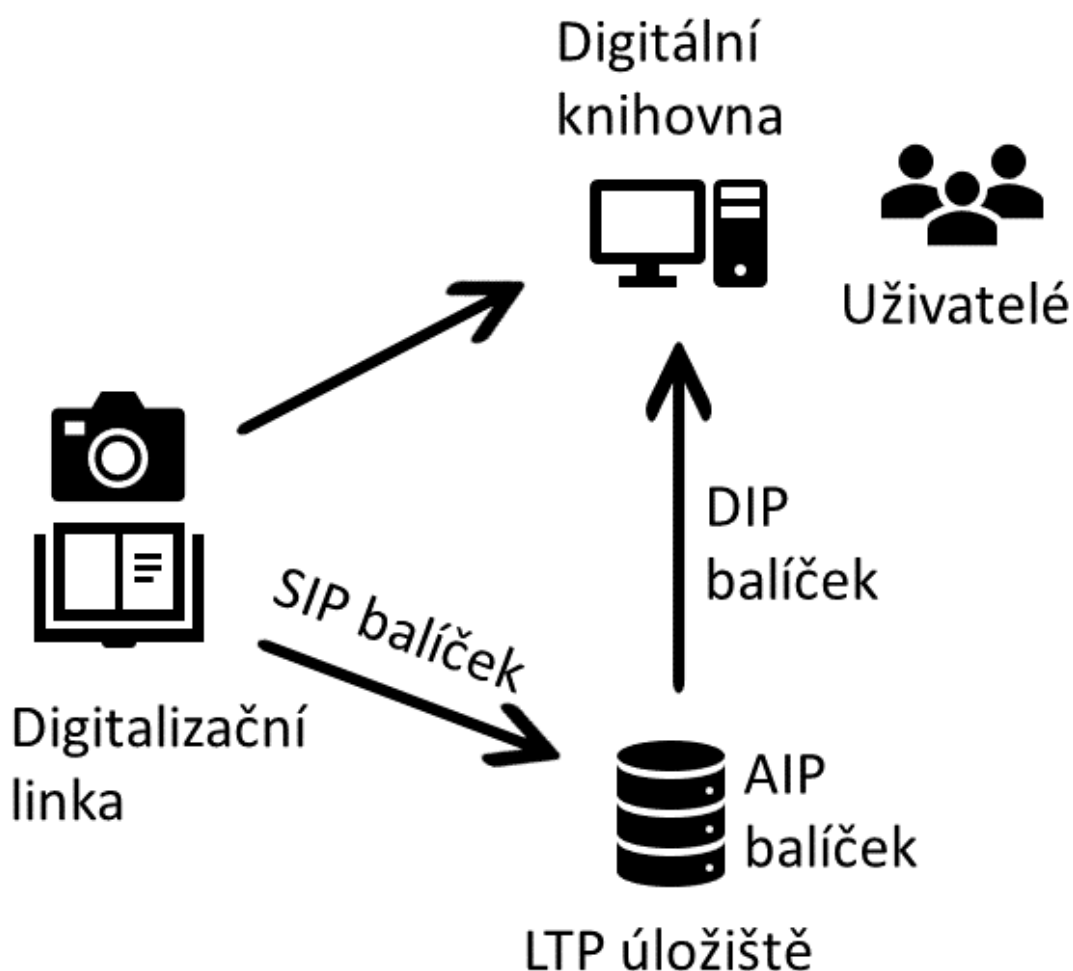
Katalog – databáze archivu může být zakomponována např. do knihovního katalogu či archivního portálu, takže uživatelé mohou prohledávat zároveň různé zdroje informací, včetně dat uložených v archivu. Pokud databáze archivu není součástí katalogu, ale archiv je veřejnosti přístupný, má zpravidla k dispozici vlastní vyhledávací rozhraní.

TEMNÝ ARCHIV (DARK ARCHIVE)

Je zvláštním druhem archivu, do kterého nemají přístup běžní uživatelé, ale pouze správci, kteří se o data starají. Data jsou uložena a chráněna, reálně se využijí jen v případě, že někde (např. v digitální knihovně) dojde ke katastrofě a neexistuje jiná záloha. Tento typ archivu se dá připodobnit k seufu, kam si něco uložíte “pro případ nouze”.

PŘÍKLAD Z PRAXE

Projekt Národní digitální knihovny (NDK) z pohledu OAIS fungoval tak, že digitalizační linka byla producentem dat. SIP balíčky, které obsahovaly naskenované dokumenty a metadata, putovaly do LTP úložiště Národní knihovny ČR, kde se z nich staly AIP balíčky. Zároveň se data (i když v odlišném formátu) nahrála do Krameria NK ČR. Uživatelem dat byli v tomto případě jak správci LTP úložiště, tak i digitální knihovna NK ČR (tím pádem i její čtenáři). AIP balíčky z LTP úložiště se navíc mohou exportovat jako DIP balíčky do zmíněného Krameria NK ČR.

Obrázek 3 – Schéma NDK z pohledu OAIS

2.2 Důvěryhodný digitální repozitář

Pro zřizovatele, uživatele i samotný repozitář je jednou z klíčových vlastností důvěryhodnost. Přístup k datům musí být spolehlivý a dlouhodobý, u uložených digitálních objektů je nutné zajistit jejich integritu a autenticitu. Jak se ale takový důvěryhodný digitální repozitář pozná? Jak lze ověřit, že opravdu dělá to, co říká, že dělá?

V oblasti digitální archivace se vyvinula řada nástrojů na hodnocení důvěryhodnosti repozitářů. Z nich se aktuálně využívají 3, které se staly mezinárodně uznávanými normami a tvoří 3 základní stupně hodnocení důvěryhodnosti digitálních repozitářů. Pokud o sobě repozitář chce prohlásit, že je důvěryhodný, musí projít auditem podle některé z uvedených norem:

- základní úroveň – hodnocení repozitáře podle normy CoreTrustSeal,⁵
- pokročilá úroveň – interní hodnocení repozitáře podle německé normy Nestor (též jako DIN 31644)⁶ nebo mezinárodní normy ISO 16 363 s následným veřejným hodnocením a externí oponenturou,
- nejvyšší úroveň – plně externí audit podle norem Nestor (DIN 31644) nebo ISO 16 363.

Repozitář, který prošel či prochází auditem své důvěryhodnosti, dává veřejně najevo svoji otevřenost, připravenost a ochotu se neustále zlepšovat. I kdyby certifikaci neprošel úspěšně, dostane velmi cennou zpětnou vazbu, která upozorní na nedostatky a rizika, která hrozí uloženým datům. Samotná příprava na certifikaci trvá dlouho a je finančně i časově náročná. Proto ne všechny digitální repozitáře certifikaci podstupují, některé využívají nástrojů na hodnocení důvěryhodnosti pouze pro svoji interní potřebu, tedy ve formě interního auditu, či z výše uvedených dokumentů čerpají při svém rozvoji a nastavování vnitřních procesů, politik a strategií.

2.2.1 NORMA ISO 16 363

Jedná se o mezinárodní normu pro hodnocení důvěryhodnosti digitálních repozitářů, která byla v roce 2014 přeložena do češtiny jako ČSN ISO 16 363 pod názvem *Systémy pro přenos dat a informací z kosmického prostoru – Audit a certifikace důvěryhodných digitálních úložišť*. Terminologicky vychází z modelu OAIS, proto se i zde setkáme se SIP, AIP i DIP balíčky a dalšími pojmy z předchozích kapitol.

Norma hodnotí digitální repozitář velmi podrobně a řeší vše od technického zázemí, přes zabezpečení, management a lidské zdroje, financování, politiku a vnitřní procesy až po smlouvy s dodavateli dat.

Aby repozitář v tomto hodnocení uspěl, musí mít zdokumentované veškeré postupy, zajištěné dlouhodobé financování, rozvoj svých zaměstnanců i vnitřních hardwarových a softwarových systémů. Nesmí zapomínat ani na plány pro případ

⁵ CoreTrustSeal. Dostupné z: <https://www.coretrustseal.org/why-certification/certified-repositories/>

⁶ Do češtiny přeložili Nestor zástupci Národního archivu ČR. Dokument je dostupný zde: https://files.dnb.de/nestor/materialien/nestor_mat_17_cs.pdf

přírodní či jiné katastrofy nebo nehody, a dokonce musí vědět, co se stane s uloženými daty, i kdyby repozitář sám ukončil svoji činnost (tzv. exit strategie).

Jednotlivé oblasti, které ISO 16 363 hodnotí:

- Organizační infrastruktura:
 - řízení a organizační životaschopnost,
 - organizační struktura a lidské zdroje,
 - procesní odpovědnost a rámec politiky uchovávání,
 - finanční udržitelnost,
 - smlouvy, licence a závazky.
- Management digitálních objektů:
 - příjem: akvizice obsahu,
 - příjem: tvorba AIP balíčku,
 - plánování dlouhodobé ochrany,
 - uchovávání AIP balíčků,
 - informační management,
 - správa přístupu.
- Infrastruktura a management bezpečnostních rizik:
 - management rizik technické infrastruktury,
 - management bezpečnostních rizik.

3 DIGITÁLNÍ KNIHOVNA

Digitální knihovna je velmi široký pojem, který používá celá řada oborů. My si náš pohled zúžíme pouze na oblast knihovnictví, kde je digitální knihovna na základní úrovni obrazem knihovny fyzické – svým **uživatelům nabízí spravované sbírky dokumentů**, které jsou **obohaceny o metadata**. Ta slouží ke správě, vyhledávání, třídění a využívání informací v digitální knihovně uložených. Mimo to mohou díky své digitální povaze a moderním technologiím nabízet řadu **nadstavbových funkcí** oproti knihovně fyzické: **nezávislost přístupu na místě a času** uživatele, přístup **více uživatelů** k jednomu dokumentu i přístup jednoho uživatele k mnoha dokumentům zároveň, **fulltextové vyhledávání v OCR vrstvě** a další.

Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy pak charakterizuje digitální knihovnu takto:

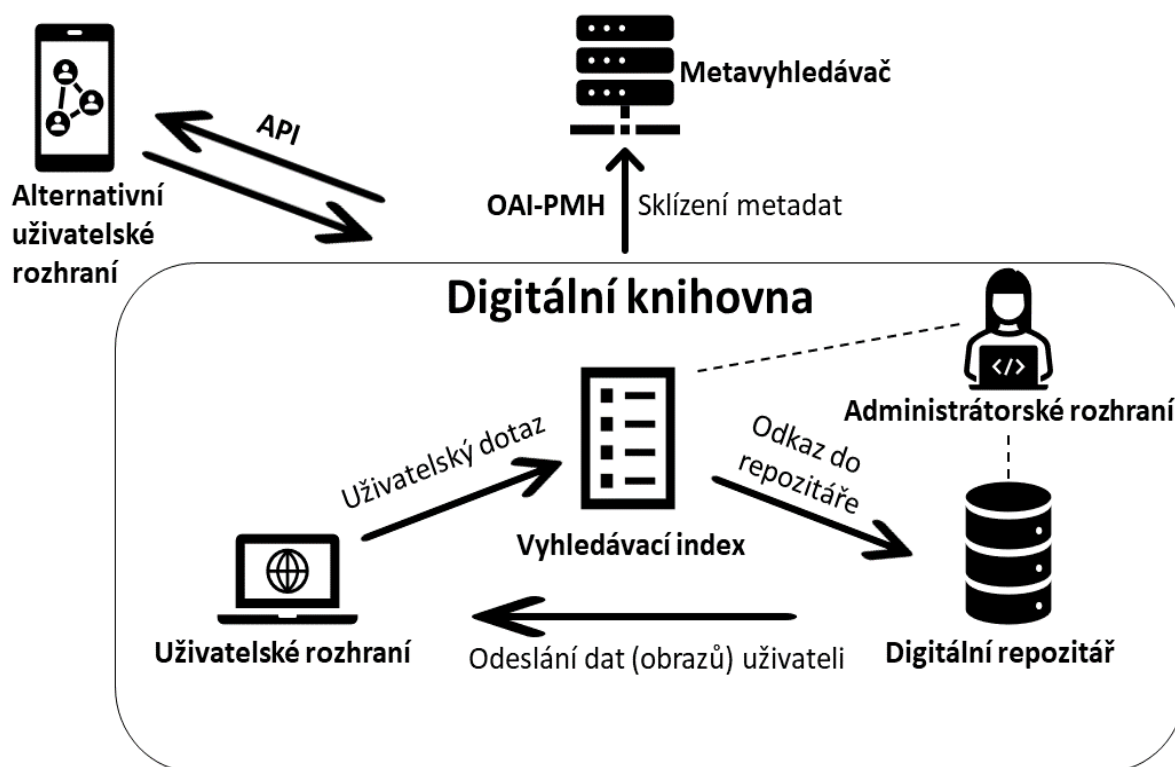
“Integrovaný systém zahrnující soubor elektronických informačních zdrojů a služeb umožňující získávání, zpracovávání, vyhledávání a využívání informací v tomto systému uložených. Digitální knihovny jsou zpřístupňovány prostřednictvím počítačových sítí. Účelem budování digitální knihovny je poskytnout uživatelům možnost jednotného přístupu k digitálním anebo digitalizovaným dokumentům, případně i k sekundárním informacím o tištěných primárních zdrojích, uložených ve fondu knihovny.”⁷

3.1 Komponenty digitální knihovny

Systém digitální knihovny se skládá z několika částí, které plní dílčí funkci a ve výsledku se starají o to, aby uživatel byl schopen nalézt a zobrazit dokumenty, které hledá. Jedná se o:

- uživatelské rozhraní,
- administrátorské rozhraní,
- vyhledávací index,
- digitální repozitář,
- API a sklízecí rozhraní.

⁷ Celbová, L. Digitální knihovna. Dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000000854&local_base=KTD

Obrázek 4 – Model komponent digitální knihovny a jejich vztahů

Digitální repozitář slouží přímo k **ukládání digitálních dat a metadat**. Vzhledem k tomu, že je zde uloženo velké množství objektů⁸, je nutné mít každý soubor správně označený – k tomu slouží **identifikátory**. V tuzemském prostředí se v digitální knihovně Kramerius i v produkčním prostředí ProArc používá k identifikaci stran i titulů **UUID** (Universal Unique Identifier – Univerzální unikátní identifikátor). Ten se skládá ze 32 čísel a písmen oddělených 4 spojovníky. Díky své délce a algoritmům je zajištěna jeho unikátnost i při velkých počtech (je jen velmi malá, vlastně jen teoretická, šance, že by se objevila dvě stejná UUID čísla).

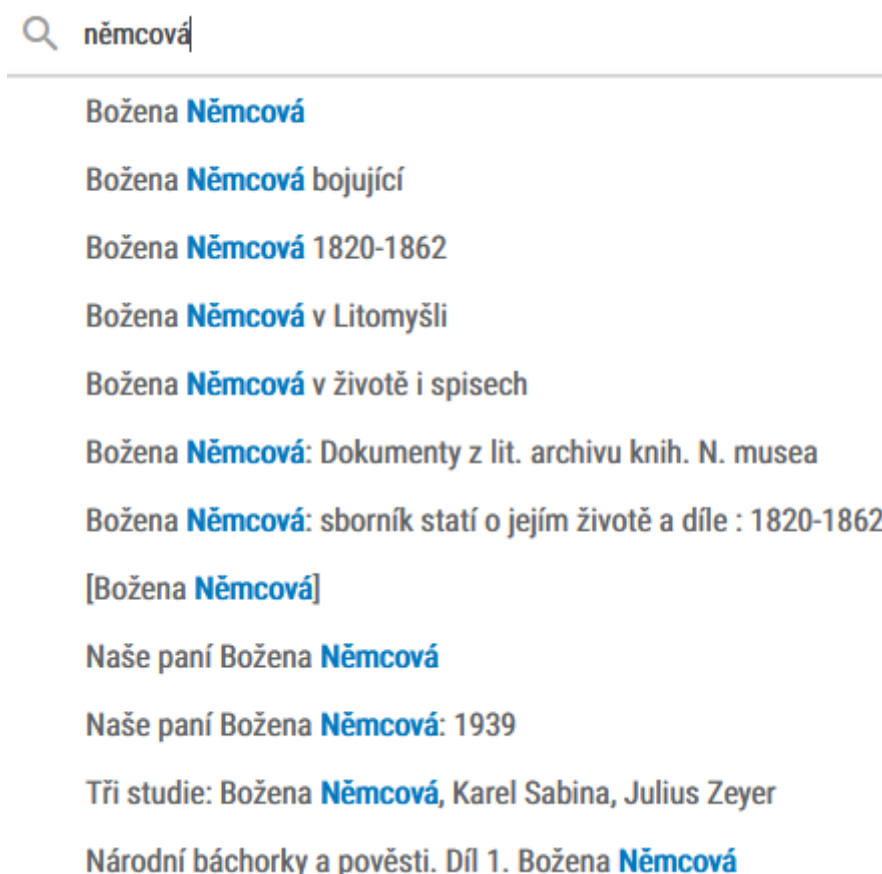
Příklad UUID: 81e4de40-ca94-11e7-9c14-005056827e51

Vyhledávací index je mezivrstvou mezi uživatelským rozhraním a digitálním repozitářem. Dotazy zadané v uživatelském rozhraní míří právě do indexu, který je lépe **uzpůsoben pro rychlé vyhledávání v metadatech**. Po nalezení odpovídajících záznamů je z indexu vyslán požadavek do repozitáře na zobrazení konkrétních dokumentů či stran (např. náhledů) spolu s jejich metadaty.

Uživatelské rozhraní slouží uživateli pro přístup do digitální knihovny, mělo by být po **grafické i funkční stránce vhodně navrženo**, aby zjednodušilo uživateli orientaci a nekladlo mu překážky při naplňování jeho informačních potřeb. Moderní digitální knihovny využívají webové rozhraní přístupné přes běžné webové prohlížeče. Běžně

⁸ Např. v systému Kramerius je objektem každá digitalizovaná strana. Počty se tedy mohou pohybovat v milionech či až desítkách milionů objektů u největších digitálních knihoven.

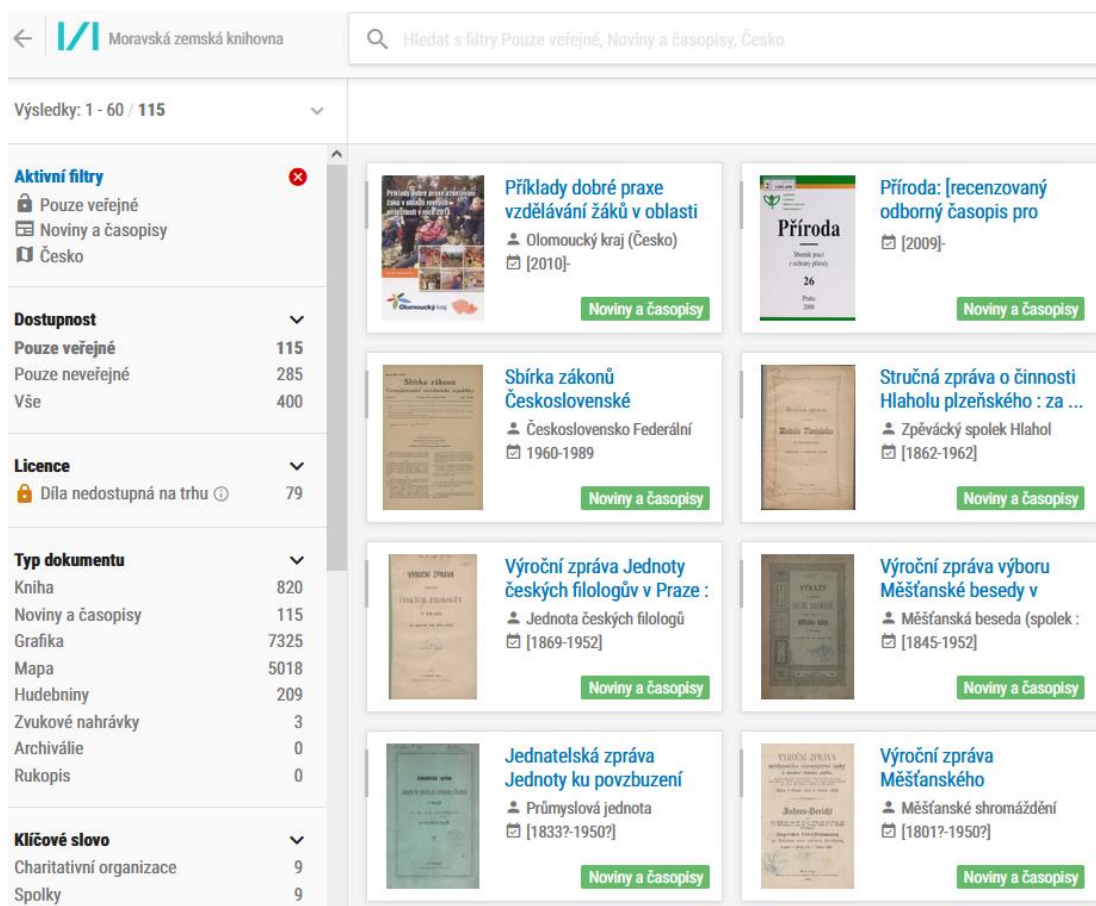
rozhraní nabízí **základní i pokročilé vyhledávání** a **filtrování výsledků**, procházení dokumentů, stahování či tisk autorsky volných dokumentů, ale i prohlížení metadat. Některé systémy nabízejí vytváření vlastních účtů, kde si uživatelé mohou např. ukládat oblíbené položky, uvidí historii svého procházení digitální knihovny nebo si mohou vést poznámky k jednotlivým stranám či dokumentům.

Obrázek 5 – Našeptávání z indexu při vyhledávání v digitální knihovně

Při zadávání vyhledávacího dotazu v uživatelském rozhraní dochází k tzv. našeptávání (tj. navrhování) možných dokumentů z indexu, které by mohly dotazu odpovídat.⁹

⁹ Zdroj: Digitální knihovna Moravské zemské knihovny v Brně.
Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk>

Obrázek 6 – Filtrování v digitální knihovně

Při nastavení filtrů (“*Pouze veřejné*”, “*Noviny a časopisy*”, “*Česko*”) se zobrazí názvy dokumentů, vydavatel, roky vydání a tzv. reprezentace (strana z dokumentu, která slouží jako náhledová pro uživatele). Filtrování zadává uživatel v uživatelském rozhraní, výsledky jsou zobrazeny rychleji díky indexu, kde jsou uložena metadata.¹⁰

VYKOUŠEJTE SI

Projděte si různá rozhraní digitální knihovny Kramerius na příkladu Vědecké knihovny v Olomouci a sami zhodnoťte, které Vám nejvíce vyhovuje:

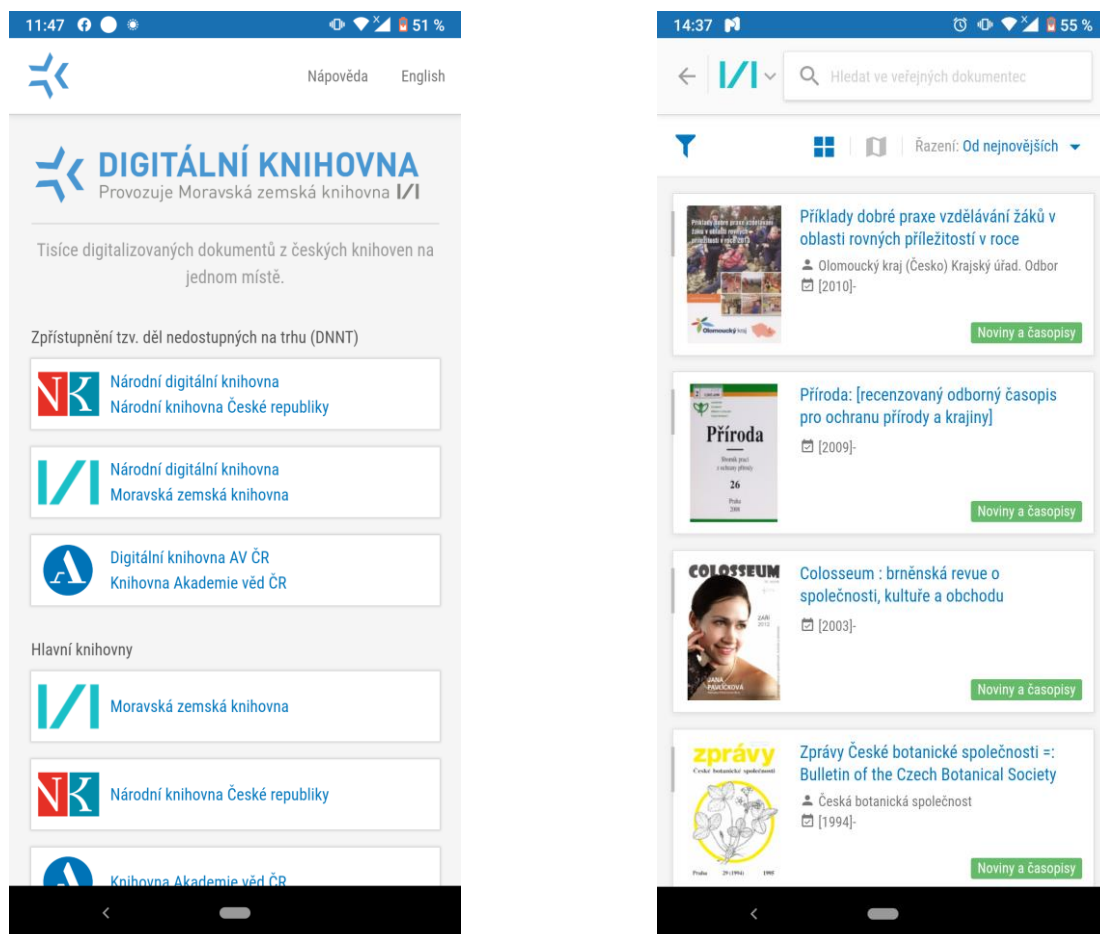
- <https://kramerius.kr-olomoucky.cz> (Kramerius verze 5.3.3)
- <http://www.digitalniknihovna.cz/vkol> (Kramerius VKOL přes rozhraní Digitální knihovny.cz)

Administrátorské rozhraní slouží správcům digitální knihovny k provádění **operací s uloženými objekty**. V systému Kramerius je možné vytvářet **virtuální sbírky** a umisťovat do nich jednotlivé dokumenty, **nastavovat viditelnost** celých dokumentů i jednotlivých stránek pro uživatele manuálně či přes tzv. **pohyblivou zed'** (tj. možnost

¹⁰ Tamtéž

nastavit automatické zveřejňování nového ročníku periodika každý rok po uplynutí zákonné lhůty), či dokumenty v případě potřeby smazat.

API¹¹ (Application Programming Interface) – některé digitální knihovny využívají toto **strojové komunikační rozhraní** a tím nabízejí některé nadstavbové funkce. V případně systému Kramerius je díky tomu možné vytvářet a používat jiné aplikace a provozovat uživatelské rozhraní nezávisle na umístění serveru – jako mobilní aplikaci¹² nebo společné webové rozhraní v podobě portálu [Digitální knihovna.cz](http://Digitální.knihovna.cz), případně se přes API rozhraní dají nabízet další služby, jako je např. propojení s citačním serverem.

Obrázek 7 – Portál Digitální knihovna.cz a Digitální knihovna MZK zobrazené v mobilní aplikaci¹³

Skřízecí rozhraní slouží k **automatizovanému získávání a výměně metadat** mezi jednotlivými repozitáři i dalšími službami (jako jsou metavyhledávače nebo agregátory shromažďující záznamy z více institucí). Vzhledem k množství různých digitálních

¹¹ Jedná se o rozhraní a protokoly pro komunikaci mezi aplikacemi. API umožňuje využívat data či funkce jedné aplikace v jiném grafickém či funkčním rozhraní.

¹² Mobilní aplikace Kramerius pro Android je dostupná zde:

<https://play.google.com/store/apps/details?id=cz.mzk.kramerius.app&hl=cs>

¹³ Kramerius – digitální knihovna, verze 2.0.2. Dostupné z:

<https://play.google.com/store/apps/details?id=cz.mzk.kramerius.app&hl=cs>

knihoven a repozitářů je nutné zajistit interoperabilitu jako při výměně dat a metadat mezi jednotlivými instancemi, tak je také důležité umožnit indexovat a prohledávat více systémů zároveň. V českém prostředí se o indexaci obsahu více digitálních knihoven snaží projekt Česká digitální knihovna¹⁴ (ČDK), který spravuje Knihovna Akademie věd ČR, v mezinárodním měřítku pak např. [Europeana](#). **Mezinárodním standardem** pro sklizení metadatových záznamů je protokol **OAI-PMH**.¹⁵

3.2 Digitální knihovny v českém prostředí

Nejrozšířenější digitální knihovnou v ČR je bezesporu open source systém **Kramérius**. Ten je společně vyvíjen Národní knihovnou ČR, Moravskou zemskou knihovnou v Brně a Knihovnou Akademie věd ČR v.v.i. **Zdrojový kód je volně k dispozici** na platformě Github, kde se též nachází administrátorská dokumentace: <https://github.com/ceskaexpedice/kramerius>.

Počet institucí, které mají v aktuálně nainstalovaný tento systém, je přes 40, seznam lze najít v tzv. [Registru Krameríů](#). V přehledu je vidět, kolik dokumentů i jednotlivých stran má která digitální knihovna, stejně tak, jakou verzi Kraméria provozuje, přes jaká uživatelská rozhraní je možné na něj přistupovat a zda jsou k dispozici i aplikace pro Android a iOS.

V systému Kramérius jsou digitalizáty uloženy ve formátu **JPEG 2000** (tak jak určují **standardy NDK**¹⁶), který je určen pro archivní uložení, ale není podporován internetovými prohlížeči, takže se nehodí pro zpřístupňování obsahu uživatelům. Proto při dodávání obrázku do uživatelského rozhraní dochází ke konverzi JPEG 2000 na klasický JPG, který je schopna zobrazit celá řada programů na prohlížení obrázků i internetových prohlížečů. Metadata jsou uchovávána ve formátu **FOXML**¹⁷ (Fedora Object XML), který je postavený (jak již název napovídá) na XML. Jedná se o kontejnerový formát, ve kterém jsou uloženy další typy metadat.

Kramérius je v současné době schopný ukládat a zpřístupňovat naskenované obrazy (z hlediska typů dokumentů sem patří např. monografie a periodika, mapy, grafiky, pohlednice, fotografie, rukopisy a další skenovatelné objekty), PDF (pro e-born dokumenty) a zvukové dokumenty (např. šelakové nebo vinylové desky či audio CD).

Vedle digitální knihovny Kramérius je v ČR též rozšířen i systém [DSpace](#). Na rozdíl od Kraméria je **DSpace** primárně repozitář (tedy slouží k ukládání dat), prezentační funkce není tak rozvinutá. Tento systém je hojně využíván především **v univerzitním prostředí** (např. Technická univerzita Liberec: <https://dspace.tul.cz/>), kde slouží pro ukládání jak závěrečných studentských prací, tak i odborných výstupů akademických pracovníků.

Zapomenout nesmíme ani na [Manuscriptorium](#), velký a úspěšný projekt pro prezentaci historických fondů, který provozuje Národní knihovna ČR. Tato digitální

¹⁴ O ČDK. Dostupné z: <https://www.czechdigitallibrary.cz/cs/o-cdk/>

¹⁵ Protocol for Metadata Harvesting. Dostupné z: <https://www.openarchives.org/pmh/>

¹⁶ <https://standards.ndk.cz/ndk/standards-digitalizace/standards-pro-obrazova-data>

¹⁷ <https://wiki.lyrasis.org/pages/viewpage.action?pageId=66585857>

knihovna prezentuje nejen tuzemské **rukopisy a staré tisky**, ale je rovněž **agregátorem obsahu i pro instituce v Evropě**. Vzhledem ke specifickým dokumentům a své uživatelské základně, která se skládá především z odborníků a badatelů, je rozhraní komplexnější a také nabízí uživatelské účty, které umožňují si např. ukládat dokumenty do záložek, což usnadňuje badatelskou práci.

V tuzemsku ale také existuje celá řada odborných a úzce specializovaných digitálních knihoven, které využívají jednodušší systémy, než je Kramerius nebo DSpace. Uvést můžeme např. [Společnou česko-slovenskou digitální parlamentní knihovnu](#) nebo [Digitální archiv časopisů ÚČL AV ČR](#).

V Digitálním archivu časopisů ÚČL AV ČR si můžete všimnout např. specifického systému vyhledávání, minimalistického metadatového záznamu nebo absence OCR vrstvy, což znemožňuje fulltextové vyhledávání.

VYZKOUŠEJTE SI

Porovnejte uživatelská rozhraní a práci s jednotlivými systémy:

- Digitální knihovna Vysokého učení technického v Brně v systému DSpace: <https://dspace.vutbr.cz/>
- Digitální knihovna Moravské zemské knihovny v Brně v systému Kramerius: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk>
- Digitální knihovna historických fondů Vědecké knihovny v Olomouci: <http://dig.vkol.cz/>
- Digitální knihovna historických fondů Manuscriptorium: <http://www.manuscriptorium.com/cs>
- Kramerius 3 Národní knihovny ČR: <https://kramerius.nkp.cz/kramerius/Welcome.do>

3.3 Digitální knihovny v zahraničí

V zahraničí existuje celá řada digitálních knihoven, zde si představíme alespoň některé z nich. Saská zemská a univerzitní knihovna provozuje svoji digitální knihovnu, ve které je možné najít i vzhledem k sousedství s ČR dokumenty týkající se našeho území: [SLUB Digital](#).

Naši severní sousedé se mohou pochlubit národní digitální knihovnou [Polonou](#) a ještě více na sever lze najít finskou digitální knihovnu [Finnu](#). Obě nabízejí moderní uživatelské rozhraní a bohaté sbírky rozmanitých typů dokumentů. Vzhledem k tomu, že Finna je agregátorem pro celou oblast finské kultury,¹⁸ najdeme zde i artefakty neknihovní provenience.

V západní Evropě můžeme najít [Gallicu](#), kterou provozuje Francouzská národní knihovna a která nabízí celé spektrum dokumentů, včetně zvukových záznamů a videí. Zapomenout nesmíme ani na [Europeanu](#), která slouží jako agregátor

¹⁸ Některé země jdou cestou centrální digitální knihovny, jiné naopak lokálními instalacemi (např. ČR a instalace systému Kramerius v různých paměťových institucích).

digitalizovaných dokumentů z nejrozličnějších institucí napříč Evropou – najdeme zde dokumenty i z muzeí, galerií a archivů. Z ČR jsou agregována data z Manuscriptoria a České digitální knihovny. Europeana vybízí své uživatele k využívání obsahu (v souladu s autorskými právy) a to jak pro vzdělávací, umělecké, ale i byznysové účely. K tomu má k dispozici celou řadu API rozhraní, která umožňují s daty a metadaty dále pracovat: [Europeana API](#).

4 ZPŘÍSTUPNĚNÍ DIGITÁLNÍCH DOKUMENTŮ NA ZÁKLADĚ PLATNÉ LEGISLATIVY

Hlavním cílem digitální knihovny je **zpřístupnit digitální obsah** svým uživatelům. Tento záměr volá po co nejširším přístupu uživatelů do digitální knihovny. Na druhou stranu se ale i v tom ohledu musí provozovatel digitální knihovny řídit **platnou legislativou**, především autorským právem. To je v našem prostředí upraveno **zákonem č. 121/2000 Sb.** zákon o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (**autorský zákon**). K prostudování dostupný např. zde: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-121>.

4.1 Autorský zákon

Tento právní předpis do sebe zakomponovává předpisy Evropské unie, svým zněním upravuje práva autora ke svému dílu, práva nakladatele i dalších osob (tzv. práva související s právem autorským), určuje organizace, které řeší **kolektivní správu autorských a souvisejících práv** a také vymezuje **hranice mezi ochranou autorů, nakladatelů** a dalších entit a **veřejným zájmem** k přístupu k informacím v informační společnosti.

Správce digitální knihovny musí být schopen určit, jakým způsobem a za **jakých podmínek** může být konkrétní **dílo zpřístupněno** uživatelům knihovny či celé široké veřejnosti. Na jedné straně zde stojí veřejný zájem (knihovny jsou z většiny financovány z veřejných rozpočtů – tedy z daní nás všech), na druhé straně práva a zájmy autorů i vydavatelů, kterým prodej jejich děl zajišťuje živobytí. Správce se tedy může ocitnout minimálně pod **palbou otázek uživatelů**, kteří se **budou ptát**, proč se ke konkrétnímu dokumentu nemohou dostat. **Nezbývá než trpělivě vysvětlovat, jaké jsou možnosti a že je nutné dodržovat platnou legislativu.**

4.1.1 AUTORSKÉ DÍLO

Autorský zákon definuje řadu pojmů, se kterými se podrobněji seznámíme:

§ 2, odst. 1: *“Předmětem práva autorského je **dílo literární a jiné dílo umělecké a dílo vědecké**, které je **jedinečným výsledkem tvůrčí činnosti autora** a je vyjádřeno v **jakékoli objektivně vnímatelné podobě včetně podoby elektronické, trvale nebo dočasně**, bez ohledu na jeho rozsah, účel nebo význam (dále jen “dílo”). Dílem je zejména **dílo slovesné vyjádřené řečí nebo písmem, dílo hudební, dílo dramatické a dílo hudebně dramatické**, dílo choreografické a dílo pantomimické, dílo **fotografické** a dílo vyjádřené postupem podobným fotografii, **dílo audiovizuální**, jako je **dílo kinematografické**, dílo výtvarné, jako je dílo malířské, grafické a sochařské, dílo architektonické včetně díla urbanistického, dílo užitého umění a **dílo kartografické**.”*

§ 2, odst. 2: **“Za dílo se považuje též počítačový program, fotografie a výtvar vyjádřený postupem podobným fotografii, které jsou původní v tom smyslu, že jsou autorovým vlastním duševním výtvořem. Databáze, která je způsobem výběru nebo uspořádáním obsahu autorovým vlastním duševním výtvořem a jejíž součásti jsou systematicky nebo metodicky uspořádány a jednotlivě zpřístupněny elektronicky či jiným způsobem, je dílem souborným. Jiná kritéria pro stanovení způsobilosti počítačového programu a databáze k ochraně se neuplatňují.”**

§ 2, odst. 4: **“Předmětem práva autorského je také dílo vzniklé tvůřčím zpracováním díla jiného, včetně překladu díla do jiného jazyka. Tím není dotčeno právo autora zpracovaného nebo přeloženého díla.”**

§ 2, odst. 5: **“Sborník, jako je časopis, encyklopedie, antologie, pásmo, výstava nebo jiný soubor nezávislých děl nebo jiných prvků, který způsobem výběru nebo uspořádáním obsahu splňuje podmínky podle odstavce 1, je dílem souborným.”**

V knihovnách se nejčastěji setkáváme s díly literárními či vědeckými, ale ve fondech se nacházejí i další typy dokumentů – zvuková, audiovizuální, fotografická, kartografická díla a v neposlední řadě též databáze a počítačové programy. Bez ohledu na to, zda jsou v původním znění či v překladu, jejich zpřístupnění podléhá autorskému zákonu.

4.1.2 AUTOR, DÍLO ANONYMNÍ A PSEUDONYMNÍ

Autorem je dle zákona **fyzická osoba**, jenž dané dílo vytvořila ([§ 5, odst. 1](#)). Ve většině případů je jméno autora známé, někdy ho ale dopátrat nelze, nebo sám autor nechce, aby bylo jeho jméno zveřejněno – v tom případě mluvíme o **díle anonymním**. Pokud autor použil pseudonym, označujeme takové dílo jako **pseudonymní** ([§ 7, odst. 1 a 2](#)). Někdy se na vytvoření díla podílí více osob, v takovém případě mluvíme o **spoluautorství** ([§ 8, odst. 1](#)):

“Právo autorské k dílu, které vzniklo společnou tvůřčí činností dvou nebo více autorů do doby dokončení díla jako dílo jediné (dílo spoluautorů), přísluší všem spoluautorům společně a nerozdílně. ...”

Pro potřeby zpřístupňování obsahu digitální knihovny veřejnosti je nutné se zaměřovat především na **autora** (či spoluautory) textů (**včetně předmluv, úvodů a doslovů**), **překladatele** (jedná-li se o překlad), **ilustrátory** či **autory fotografií** a dalších obrazových příloh.

4.1.3 PRÁVA OSOBNOSTNÍ A MAJETKOVÁ

Autorský zákon rozlišuje dva typy autorských práv – práva **osobnostní** (§ 11) a **práva majetková** (§ 12 až § 27).

Osobnostních práv se nelze vzdát, jsou **nepřevoditelná**, ale **zanikají smrtí autora**. Nicméně ani poté si nikdo jiný nesmí nárokovat autorství k jeho dílu. Autor má právo rozhodovat o tom, zda bude jeho dílo zveřejněno či ne a má též právo na nedotknutelnost svého díla (tzn. nikdo jiný ho bez svolení nemůže měnit či upravovat).

Ani **majetkových práv se nelze vzdát**, jsou **nepřevoditelná**, ale **jsou předmětem dědictví**. Lze k nim však **vydávat autorské licence**, které mají do jisté míry podobný efekt, jako kdyby autor práva převedl. Majetková práva **trvají po dobu autorova života a ještě 70 let po jeho úmrtí**. Kromě zákonem stanovených výjimek (viz dále) nesmí nikdo zasahovat do majetkových práv. Pojem “**užívání**” pak znamená:

- **Rozmnožování:** “... *zhotovování dočasných nebo trvalých, přímých nebo nepřímých rozmnoženin díla nebo jeho částí, a to jakýmkoli prostředky a v jakékoli formě.*” (§ 13, odst. 1).
- **Rozšiřování:** “... *zpřístupňování díla v hmotné podobě prodejem nebo převodem vlastnického práva k originálu...*” (§ 14, odst. 1).
- **Pronájem:** “... *zpřístupňování díla ... za účelem hospodářského ... nebo obchodního prospěchu poskytnutím originálu nebo rozmnoženiny díla na dobu určitou.*” (§ 15).
- **Půjčování:** “... *zpřístupňování díla ve hmotné podobě ... nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu*” (§ 16).
- **Vystavování:** “... *zpřístupňování díla v hmotné podobě umožněním zhlédnutí nebo jiného vnímání originálu nebo rozmnoženiny díla...*” (§ 17).
- **Sdělování díla veřejnosti:** “... *zpřístupňování díla v nehmotné podobě, živě nebo ze záznamu, po drátě nebo bezdrátově.*” (§ 18, odst. 1).

4.1.4 VOLNÁ UŽITÍ A ZÁKONNÉ LICENCE

Každé pravidlo má své výjimky a pro autorský zákon to platí taktéž. Do práva autorského tedy v jistých případech nezasahují jedinci či instituce, pokud díla využívají ve shodě s volným užitím či uvedenými licencemi.

Volné užití

“... *užití pro osobní potřebu fyzické osoby, jehož účelem není dosažení přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu...*” (§ 30, odst. 1). “Do práva autorského tak nezasahuje ten, kdo pro svou osobní potřebu zhotoví záznam, rozmnoženinu nebo napodobeninu díla.” (§ 30, odst. 2).

Citace

“Do práva autorského nezasahuje ten, kdo ... užije v odůvodněné míře výňatky ze zveřejněných děl jiných autorů ve svém díle”. Užití výňatek díla lze použít jak z důvodů recenze či kritiky, tak pro vědeckou a odbornou tvorbu i pro vzdělávací potřeby. Pokud nejde o dílo anonymní, vždy je nutné uvést autora! ([§ 31](#))

Knihovní licence

“Do práva autorského nezasahuje knihovna, archiv, muzeum, galerie, škola, vysoká škola a jiné nevýdělečné školské a vzdělávací zařízení” ([§ 37](#)):

- pokud vytváří kopie díla pro své archivní a konzervační účely, i v digitální podobě,
- kopii díla může též půjčovat či vrátit do fondu, pokud přišla o originál díla, které se již běžně neprodává,
- pokud zpřístupňuje dílo nebo jeho kopii ze svých sbírek přes počítače nebo počítačovou síť (včetně internetu), musí zajistit, aby si uživatelé nebyli schopni vytvořit elektronické kopie (tisknout možné je),
- když půjčuje originály nebo kopie závěrečných vysokoškolských prací na místě samém pro účely výzkumu nebo studia.

Zákon také stanovuje poplatky za absenční výpůjčky (0,50 Kč za jednu). Výjimku mají knihovny uvedené v [odst. 2, § 37](#). Statistiky i platby za knihovny odesílá kolektivním správcům (DILIA a OOA-S)¹⁹ Národní knihovna ČR. **Poplatky** jsou též odváděny za každou **vytištěnou či okopírovanou stránku** v knihovně. Je tak umožněn **legální tisk stránek** ze zabezpečených počítačů určených k prohlížení autorsky chráněných dokumentů v digitální knihovně.²⁰ Vedle toho jsou také odváděny **poplatky za veřejná čtení** pořádaná knihovnami a půjčování zvukových nosičů slovesných děl v knihovnách.

4.2 Zveřejňování dokumentů v digitální knihovně

Při rozhodování o tom, v jakém přístupu bude dokument pro veřejnost přístupný (tedy zda volně přes internet či jen na místě samém), je pro nás zásadní trvání majetkových práv ([§ 27](#)):

- **70 let od smrti autora, všech spoluautorů**, včetně překladatele, ilustrátora, autora fotografií apod.,

¹⁹ DILIA: Divadelní, literární, audiovizuální agentura je kolektivním správcem autorů slovesných (a dalších) děl. OOA-S: Ochranná organizace autorská – jedná se o sdružení autorů děl výtvarného umění, architektury a obrazové složky audiovizuálních děl.

²⁰ Více informací a ceník zde: <http://www.dilia.cz/28-rozmnozovaci-sluzby>

- **70 let od zveřejnění**, pokud se jedná o **dílo anonymní** nebo **pseudonymní**,
- **70 let od zveřejnění**, pokud se jedná o dílo kolektivní (příspěvky zahrnuté do takového díla nejsou schopny samostatného užití [§ 59](#)),
- **25 let od zveřejnění volného díla**, které dosud nebylo zveřejněno (v takovém případě majetková práva vlastní osoba, která dílo zveřejnila),
- **50 let od vydání nakladatelem.**

NENÍ TO TAK JEDNODUCHÉ...

Trvání majetkových práv je vždy nutné počítat od prvního dne roku, který následuje po roce, v němž došlo k události rozhodné pro její počítání. Tedy dílo, jehož poslední žijící autor zemřel v roce 1952, lze zveřejnit až k 1. 1. 2023.

Některé typy dokumentů mají ze zákona vlastní politiku zpřístupňování. Jedná se o:

- **Technické normy** – tyto dokumenty se nesmí vůbec zveřejňovat.
- **Zaměstnanecká díla** – vzhledem k tomu, že majetková práva vykonává zaměstnavatel, záleží na jeho přístupu. Pokud by souhlasil, nic nebrání okamžitému zveřejnění díla.
- **Díla úřední** – nepodléhají autorskému zákonu a lze je zveřejňovat hned v roce vydání. V tomto případě je **veřejný zájem nadřazen právu autorskému**. Jedná se např. o **právní předpisy**, rozhodnutí, opatření obecné povahy, **veřejné listiny**, sněmovní a senátní publikace nebo **obecní kroniky** ([§ 3](#)).

Při rozhodování o zveřejnění či nezveřejnění dokumentu je nezbytné najít **všechny autory**, kteří se na **tvorbě podíleli**. Proto je nutné prohlédnout celý dokument, nejdůležitější jsou z tohoto hlediska následující části:

- titulní strana,
- obsah,
- tiráž,
- předmluva,
- doslovy,
- ilustrace, fotografie či obrazové přílohy.

Pro vyhledávání autorů a jejich životních dat můžeme používat tyto zdroje:

- **Portál Národní autority ČR** (<http://autority.nkp.cz/>),
- databáze **VIAF** (The Virtual International Authority File) – především v případě zahraničních autorů (<http://viaf.org/>),
- další zdroje na internetu (Wikipedie, vyhledávání přes Google, aj.).

NENÍ TO TAK JEDNODUCHÉ...

V některých oblastech autorského práva se výklady různí. Příkladem může být hranice zpřístupňování periodik v jednotlivých knihovnách. Moravská zemská knihovna v Brně např. měla hranici 70 let od vydání (periodika považovala za díla souborná). Oproti tomu Národní knihovna ČR tento výklad nesdílela a hranici měla posunutou více do minulosti na 100 let.²¹ Obě knihovny ale přistoupily na výklad kolektivního správce DILIA a nyní zpřístupňují volně periodika až 110 let od jejich vydání.

4.2.1 PŘÍKLADY K OVĚŘOVÁNÍ AUTORSKÝCH PRÁV

Zde si uvedeme několik příkladů, jak postupovat při ověřování autorských práv pro jejich zpřístupnění v digitální knihovně.

JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. Ilustroval Antonín Procházka. Praha: Jos.

R. Vilímek, 1946. Dostupné také z:

<http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:68ab7910-9e2a-11e3-8b69-005056825209>

- 1) Od vydání uplynulo více než 50 let, nakladatelská práva nejsou dotčena.
- 2) Autorem je Alois Jirásek. Při dohledání jeho životních dat zjistíme, že zemřel v roce 1930 a tedy uplynulo více než 70 let.
- 3) Kniha obsahuje ilustrace, jejichž autorem je Antonín Procházka. Portál Národních autorit ČR říká, že tento ilustrátor zemřel v roce 1945, od jeho smrti tedy uplynulo více než 70 let.
- 4) Zákonné lhůty majetkových práv již uplynuly a dílo je možné zveřejnit.

PEŠEK, Josef. *František Škroup, skladatel první původní české zpěvohry a národní naší hymny Kde domov můj?: ku stému výročí jeho narozenin*. V Praze: Šimáček,

1901. Dostupné také z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:5f02e9c0-3771-11ea-85b5-005056827e52>

- 1) Dokument byl vydán v roce 1901, od vydání tedy uplynulo více než 50 let a nakladatelská práva nejsou dotčena.
- 2) Autorem je Josef Pešek, který zemřel v roce 1958, od jeho smrti ještě neuplynulo 70 let.
- 3) Dílo bude možné zveřejnit k 1. 1. 2029.

²¹ Hranice 100 let nijak nevyplývá ze znění autorského zákona, nicméně je to v prostředí českého digitálního knihovnictví běžná doba, kterou používá více knihoven.

LONDON, Jack, Bohumil Zdeněk NEKOVAŘÍK a Jan JAVORSKÝ. *Volání divočiny*.

Praha: Práce, 1951. Dostupné také z:

<http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:cd9e9020-725c-11ea-9408-005056827e51>

Vedle hlavního autora zde máme uvedeny další role:

- Nekovařík, Bohumil Zdeněk – překladatel,
 - Javorský, Jan – ilustrátor.
- 1) Dokument byl vydán v roce 1951, od vydání uplynulo více než 50 let.
 - 2) Jack London zemřel v roce 1916, od jeho smrti uplynulo více než 70 let.
 - 3) Překladatel B. Z. Nekovařík zemřel v roce 1979, od jeho smrti ještě neuplynulo 70 let.
 - 4) Ilustrátor J. Javorský nemá navíc v dostupných databázích uveden rok úmrtí. V takovém případě nelze určit, zda už uplynulo 70 let od jeho smrti.
 - 5) Dokument nelze zveřejnit – prvním důvodem je rok úmrtí překladatele, s ohledem na uplynutí zákonné lhůty by dílo bylo možné teoreticky zveřejnit 1. 1. 2050. Ale pokud do té doby nezjistíme rok úmrtí ilustrátora, ani tak nebude možné dílo zveřejnit (samozřejmě za předpokladu, že se nezmění autorský zákon).

Masarykova Studentská kolej v Praze. V Praze: Ústřední studentské knihkupectví a nakladatelství, 1922. Dostupné také z:

<http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:fc7163b0-0f1b-11e3-9923-005056827e52>

- 1) Dokument byl vydán v roce 1922, uplynulo tedy více než 50 let.
- 2) Autor není nikde uveden, jedná se o dílo anonymní. Díla anonymní je možné zveřejňovat 70 let od vydání.

4.3 Smlouvy, licence a další možnosti zpřístupnění

4.3.1 SMLOUVY

Jak jsme si popsali výše, vlastník majetkových práv může poskytovat dalším subjektům **licence k využití díla**. To znamená, že je možné se s ním dohodnout na souhlasu se zveřejněním dokumentů v digitální knihovně, ke kterým má majetková práva. To se týká jak fyzických, tak i právnických osob. Domluvit se tedy můžeme přímo s **autory**, ale v některých případech i s **vydavateli**. Dobrým příkladem jsou vydavatelé odborných periodik, kteří jsou ochotni nechat zveřejnit starší ročníky (např. s limitem nejnovějších 5 ročníků). Někdy je též možná dohoda, kdy vydavatel dodá

nejnovější ročníky ve formátu PDF (ušetří se zdroje za jejich skenování), knihovna provede digitalizaci starších ročníků a data pak vydavateli poskytne.

PŘÍKLAD Z PRAXE

V tomto ohledu je aktivní Městská knihovna v Praze, která vydává poměrně velké množství e-knih a nabízí je zdarma na svém webu: [Katalog e-knih](#). Zaměřuje se na díla, kterým majetková práva uplynula, nebo si vybírá taková, u kterých je malá pravděpodobnost, že budou znovu vydána (mají tzv. nízký komerční potenciál pro vydavatele).²² U děl, která nejsou volná, získá autor finanční odměnu (v řádech tisíců korun) a je s ním uzavřena smlouva. Knihovna je pak uvedena jako vydavatel a kniha vyjde pod licencí Creative Commons (o této licenci viz níže).

²² Nejezchlebová, A.: *Oddělení digitalizace? Digitální knihovnou nekončíme*. Dostupné z: https://docs.google.com/presentation/d/1yKCn80SdU7vZv4njYq8lctL8G9tNy_65/edit?usp=sharing&ouid=101521837619425797406&rtpof=true&sd=true

Znění tohoto textu vychází z díla [Skutečná událost](#) tak, jak bylo vydáno nakladatelstvím Argo v Praze v roce 2013. Pro potřeby vydání Městské knihovny v Praze byl text redakčně zpracován.

§

Text díla (Emil Hakl: Skutečná událost), publikovaného [Městskou knihovnou v Praze](#), je vázán autorskými právy a jeho použití je definováno [Autorským zákonem](#) č. 121/2000 Sb.

Vydání (obálka, upoutávka, citační stránka a grafická úprava), jehož autorem je Městská knihovna v Praze, podléhá licenci [Creative Commons Uveďte autora-Nevyužívejte dílo komerčně-Zachovejte licenci 3.0 Česko](#).

Verze 1.0 z 20. 8. 2021.

Obrázek 8 – Citační stránka e-knihy s licenci²³

²³ Hakl, E. *Skutečná událost*. Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/60/14/95/skutečna_udalost.pdf

Znění tohoto textu vychází z díla [Bouře](#) tak, jak bylo vydáno v Praze nakladatelstvím Fr. A. Urbánek a synové v roce 1921.

Text díla (Jaroslav Vrchlický: *Bouře*), publikovaného [Městskou knihovnou v Praze](#), není vázán autorskými právy.

Vydání (obálka, upoutávka, citační stránka a grafická úprava), jehož autorem je Městská knihovna v Praze, podléhá licenci [Creative Commons Uveďte autora—Nevyžívejte dílo komerčně—Zachovejte licenci 3.0 Česko](#).

Verze 1.0 z 12. 7. 2018.

Obrázek 9 – Citační stránky e-knihy v režimu volného díla²⁴

²⁴ Vrchlický, J. *Bouře*. Dostupné z: <https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/41/93/57/boure.pdf>

4.3.2 LICENCE CREATIVE COMMONS

Autorské zákony kladou sdílení znalostí a informací nejednu překážku, což je negativně vnímáno celou řadou samotných autorů. Proto v USA vznikly licence Creative Commons (též označované zkratkou CC), které fungují jako **nadstavba autorského zákona**. V tuzemském prostředí vycházejí z **občanského zákoníku** (§ 2358–2389 [Zákona č. 89/2012 Sb.](#))²⁵ a Česká republika se přidala k jejich používání v roce 2009.²⁶ Dávají autorovi **více možností** rozhodnout a sdělit veřejnosti o tom, jak může být s jeho dílem nakládáno, přitom mu stále **zůstávají jím vybraná práva**. Creative Commons licence mají čtyři základní vlastnosti, jež určují, která práva si chce vlastník autorských práv udržet:

 Uveďte původ (Attribution; zkratka by; v češtině dříve označováno jako Uveďte autora): Umožňuje ostatním rozmnožovat, rozšiřovat, vystavovat a sdělovat dílo az něj odvozená díla pouze při uvedení autora.

 Neužívejte komerčně (Noncommercial; nc): Umožňuje ostatním rozmnožovat, rozšiřovat, vystavovat a sdělovat dílo (případně z něj odvozená díla) pouze pro nevýdělečné účely.

 Nezpracovávejte (No Derivative Works; nd): Umožňuje ostatním rozmnožovat, rozšiřovat, vystavovat a sdělovat pouze dílo v původní podobě, nikoli díla z něj odvozená.

 Zachovejte licenci (Share Alike; sa): Umožňuje ostatním rozšiřovat odvozená díla pouze za podmínek identické či slučitelné licence.²⁷

²⁵ <http://www.creativecommons.cz/uvod/>

²⁶ Krutská M. Digitální zpracování dokumentů I.

²⁷ https://cs.wikipedia.org/wiki/Creative_Commons

Označení	Popis	Zkratka
	Nejširší možné užití díla (i bez uvedení autorství)	0
	Pouze uvedení autora	BY
	Uvedení autora + Žádná odvozená díla	BY-ND
	Uvedení autora - týká se původního díla i jeho modifikací	BY-SA
	Uvedení autora + Pouze nekomerční užití	BY-NC
	Uvedení autora + Pouze nekomerční užití + Žádné modifikace	BY-NC-ND
	Uvedení autora + Nekomerční užití + Zachovejte licenci	BY-NC-SA

Obrázek 10 – Typy licencí při kombinaci jednotlivých vlastností²⁸

Creative Commons licence umožňují **dílo dále šířit** (další podmínky šíření jsou upraveny ze strany autora). Pokud není uvedeno jinak (tzn. pouze v případě použití licence CC-0), je **nutné uvést název díla, autora, odkaz na dílo a podmínky licence** (včetně URL odkazu). Creative Commons licence je **neodvolatelná**, protože i když držitel autorských práv může své dílo přestat zveřejňovat pod licencí CC, nemůže uživatelům zakázat používat dílo již pod touto licencí v minulosti vydané. Licence CC zaniká pouze v případě, že je porušena ze strany nabyvatele.²⁹

CZ.NIC³⁰ vydává ve své edici odborné publikace z IT pod licencí CC: <https://knihy.nic.cz/>. Další obsah pod různými CC licencemi je možné najít např. na [Wikipedii](#), na [Flickr](#) a CC licenci využívá pro svůj web i [Ministerstvo pro životní prostředí ČR](#).

MOHLO BY SE HODIT

Pro výběr správné licence CC je možné využít i generátor na webu Creative Commons: <https://creativecommons.org/choose/?lang=cs>

²⁸ Tamtéž

²⁹ <http://www.creativecommons.cz/licence-cc/varianty-licence/>

³⁰ Sdružení CZ.NIC je správce české národní internetové domény

4.3.3 DÍLA NEDOSTUPNÁ NA TRHU

Za díla nedostupná na trhu (DNNT) se považují díla vydaná na území ČR, která **nejsou dostupná v běžné distribuční síti** (do toho se nepočítají antikvariáty). Trochu složitěji a řečí paragrafů je za dílo nedostupné na trhu považováno dílo, které:

- a) *“... v druhově shodném nebo obdobném vyjádření nebylo možno ve lhůtě 6 měsíců od doručení návrhu podle odstavce 2 při vynaložení přiměřeného úsilí a za obvyklých podmínek opatřit za úplatu v běžné obchodní síti a*
- b) *jeho užití není zjevně předmětem prodejních nebo licenčních podmínek, které zařazení do seznamu vylučují.”³¹*

Aby bylo dílo považováno za nedostupné na trhu, musí kromě výše uvedených podmínek být také uvedeno v **Seznamu děl nedostupných na trhu (SDNNT)**. Tento seznam **spravuje Národní knihovna ČR** a navrhovat díla do něj mohou knihovny, nositelé práv a kolektivní správci. Po navrhnutí běží **lhůta 6 měsíců**, během které nositelé práv mohou **požádat o vyřazení** díla ze seznamu. Pokud tak neučiní, je dílo do seznamu zařazeno.

Pro potřebu DNNT jsou za periodika považována pouze tzv. **periodika pravá**, tak jak je definuje [§ 3 a\) tiskového zákona](#). Jedná se tedy o periodika, která vycházejí pod stejným názvem, zaměřením a grafické úpravě alespoň dvakrát v kalendářním roce. To vyřazuje z DNNT např. sborníky, které jsou z knihovnického hlediska často považovány též za periodika.

Databáze SDNNT je dostupná v **Alephu Národní knihovny ČR**: https://aleph.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=DNT

Případně je možné celý seznam stáhnout ve formě CSV souboru z webu NK ČR: <https://aleph.nkp.cz/web/download/sdnt.zip>

Zpřístupnění děl nedostupných na trhu je možné díky **dohodě** Národní knihovny ČR a **kolektivních správců** DILIA a OOA-S. Ze strany Ministerstva kultury ČR jsou kolektivním správcům vypláceny **licenční poplatky**.

V srpnu 2021 bylo v SDNNT 482 868 monografií vydaných do roku 2007 a 33 591 titulů seriálů (respektive jejich vydání do roku 2010). Tento údaj se může každého půl roku měnit podle toho, jak do seznamu jednotlivá díla přibývají nebo jsou z něj vyřazována na základě žádostí nositelů práv.³²

Díla nedostupná na trhu jsou zpřístupněna přes digitální knihovnu Národní knihovny ČR, Moravské zemské knihovny a Knihovny Akademie věd ČR. Přístupovat k nim mohou registrovaní uživatelé zapojených knihoven a dalších institucí, a to po přihlášení do svého účtu.

³¹ Autorský zákon. Dostupný z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-121#p97f-3-a>

³² Seznam děl nedostupných na trhu. Cit.: 20. 10. 2021. Dostupné z: <https://dnnt.nkp.cz/seznam.html>

- DNNT v digitální knihovně NDK: <https://ndk.cz/podminky-zpristupneni>
- DNNT v digitální knihovně MZK: <https://dnnt.mzk.cz/>
- DNNT v digitální knihovně KNAV: <https://kramerus-edu.lib.cas.cz/>

Pokud má **knihovna** zájem **zpřístupnit** svým čtenářům **díla nedostupná na trhu**, může tak učinit dvěma způsoby, nicméně prvním krokem je vždy **uzavření smlouvy** s Národní knihovnou ČR.³³

V **režimu online** jsou pro **registrované čtenáře** zapojených knihoven dostupné **monografie do roku 2000** a ročníky **periodik do roku 2010** včetně. Pokud se zapojená knihovna rozhodne dokumenty v rámci DNNT zpřístupnit na **terminálech** ve své budově, získají její uživatelé navíc přístup k monografiím **do roku 2007**.³⁴

Více informací jak z hlediska knihoven, tak i z pohledu uživatelů, je možné získat na webu: [Díla nedostupná na trhu \(DNNT\)](#).

³³ Jak se zapojit. Dostupné z: <https://dnnt.nkp.cz/knihovny.html#JakSeZapojit>

³⁴ Díla nedostupná na trhu. Dostupné z: <http://dnnt.cz/>

SHRNUTÍ STUDIJNÍHO TEXTU

Pro knihovny je primárním cílem zpřístupňovat obsah svých fondů uživatelům, a to jak v případě dokumentů fyzických, tak i digitálních. Oproti tomu např. archivy plní primárně funkci uchovávání a ochrany svých fondů. I tak je pro knihovníky nutné vědět, jakými postupy je třeba knihovní dokumenty chránit. A opět nezáleží, zda se jedná o digitální či analogové materiály. Proto je i pro správce digitální knihovny důležité orientovat se v dlouhodobé ochraně digitálních dat. Je zásadní umět rozlišit ochranu datového toku a nosiče od ochrany informace jako takové (tedy logické ochrany). Hodí se mít přehled o metodách, které pod obě tyto ochrany spadají, a také je důležité vědět, jestli se jedná o krátkodobou či dlouhodobou strategii.

Vedle toho je vhodné mít alespoň základní orientaci ve fungování a komponentách digitálních archivů, do nichž by měl být jednou uložen obsah digitálních knihoven, protože ty nejsou stavěné (na rozdíl právě od digitálních archivů) na dlouhodobou ochranu dat. K tomuto přehledu přispívá kapitola o referenčním modelu OAIS, kde jsou jednotlivé komponenty popsány.

Správce digitální knihovny by měl dobře znát svůj systém a jeho jednotlivé části, i když zde už pomalu konkuruje IT oddělení. Je důležité vědět, jak spolupracuje repozitář (kde jsou uložena data) s indexem (kde jsou uložena metadata) a uživatelským rozhraním (kde jsou data i metadata zobrazována uživateli). Také je užitečné mít přehled o vzhledu a funkcionalitě jiných digitálních knihoven, protože je dobré se inspirovat fungujícím řešením a není vždy nutné znovu vynalézat kolo.

Vzhledem k tomu, že pro uživatele digitální knihovny je zásadním požadavkem přístup k dokumentům, je klíčové umět rozhodnout, za jakých podmínek je možné digitální dokumenty zpřístupnit. V textu jsou zmíněny legislativní mantinely, které je nutné dodržet, i další možnosti, které jsou pro zpřístupňování dokumentů k dispozici. Na uvedených příkladech jsme si také vysvětlili, na co si při zveřejňování dokumentů v digitální knihovně dát pozor.

LITERATURA

ASSOCIATION FOR LIBRARY COLLECTIONS & TECHNICAL SERVICES.

Definitions of Digital Preservation. 2007. Dostupné také z:

<http://www.ala.org/alcts/resources/preserv/defdigpres0408>

Bible česká ve fondu Moravské zemské knihovny v Brně: katalog výstavy. MZK, Brno 2015. ISBN 978-80-7051-210-4. Dostupné z:

<http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:1a7e0320-5081-11e9-8854-005056827e51>

Celbová, Ludmila. Digitální knihovna. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2021-10-03]. Dostupné z:

https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000000854&local_base=KTD

CoreTrustSeal [online]. c2021 [cit. 24.10. 2021]. Dostupné z:

<https://www.coretrustseal.org/>

ČSN ISO 14721: 2014. *Systémy pro přenos dat a informací z kosmického prostoru – Otevřený archivační informační systém – Referenční model: Space data and information transfer systems - Open archival information system (OAIS)*. 2. vyd. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014

ČSN ISO 16363:2014. *Systémy pro přenos dat a informací z kosmického prostoru – Audit a certifikace důvěryhodných digitálních úložišť. Space data and information transfer systems – Audit and certification of trustworthy digital repositories*. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2014

Digital Collections. Die Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek (SLUB), c2021 [online]. [Cit. 24. 10. 2021]. Dostupné z:

<https://digital.slub-dresden.de/en/digital-collections>

Digitální archiv časopisů. Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. [online]. [Cit. 21. 10. 2021]. Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/>

Digitální knihovna Akademie věd ČR. Knihovna Akademie věd ČR, v. v. i. [online]. [Cit. 21. 10. 2021]. Dostupné z: <https://kramerius.lib.cas.cz/>

Digitální knihovna historických fondů. Vědecká knihovna v Olomouci, c2005 [online]. [Cit. 24. 10. 2021]. Dostupné z: <http://dig.vkol.cz/>

Digitální knihovna Moravské zemské knihovny v Brně. *Digitální knihovna.cz*, 2021 [online]. [Cit. 27. 10. 2021]. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk>

Digitální knihovna Vědecké knihovny v Olomouci. *Digitální knihovna.cz*, 2021 [online]. [Cit. 25. 10. 2021]. Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz/vkol>

Digitální knihovna VUT v Brně. Vysoké učení technické, 2021 [online]. [Cit. 27. 10. 2021]. Dostupné z: <https://dspace.vutbr.cz/>

Díla nedostupná na trhu. Národní knihovna ČR [online]. 2021 [Cit. 25. 10. 2021]. Dostupný z: <http://dnnt.cz/>

DSpace. Duraspace, 2021 [online]. [Cit. 27. 10. 2021]. Dostupné z: <https://duraspace.org/dspace/>

Repozitář DSpace 6.3. Technická univerzita Liberec, 2021 [online]. [Cit. 25. 10. 2021]. Dostupné z: <https://dspace.tul.cz/>

Europeana, 2021 [online]. [Cit. 23. 10. 2021] Dostupné z: <https://www.europeana.eu>

Fedora Object XML (FOXML). *Fedora 3.8 Documentation* [online]. [Cit. 25. 10. 2021]. Dostupný z: <https://wiki.lyrasis.org/pages/viewpage.action?pageId=66585857>

Finna.fi, 2021 [online]. [Cit. 27. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.finna.fi>

Gallica. The Bibliothèque nationale de France, 2021 [online]. [Cit. 23. 10. 2021] Dostupné z: <https://gallica.bnf.fr>

HAKL, Emil. *Skutečná událost* [online]. V MKP 1. elektronické vydání. Praha: Městská knihovna v Praze, 2021 [cit. 2021-11-14]. ISBN 978-80-274-1750-6. Dostupné z: https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/60/14/95/skutečna_udalost.pdf

HUTAŘ, Jan a Marek MELICHAR. *Dlouhodobá digitální archivace: B1. Přehled a úvod do problematiky*. 2015. Dostupné také z: <https://drive.google.com/file/d/0BzOLuOh094X8d0REWV9idmEzXzA/view?usp=sharing>

Choose a Licence. *Creative Commons* [online]. c2021 [cit. 14. 10. 2021]. Dostupný z: <https://creativecommons.org/choose/?lang=cs>

JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1946. Dostupné také z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:68ab7910-9e2a-11e3-8b69-005056825209>

Katalog e-knih. *Městská knihovna v Praze*. [online]. [Cit. 24. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.mlp.cz/cz/katalog-on-line/eknihy/>

Kramérius – digitální knihovna, verze 2.0.2. Moravská zemská knihovna v Brně. Aplikace pro mobilní telefony s operačním systémem Android 5.0 a vyšší. [Cit. 25. 10. 2021]. Dostupné z: <https://play.google.com/store/apps/details?id=cz.mzk.kramerus.app&hl=cs>

Kramérius 3. Národní knihovna ČR, c2010 [online]. [Cit. 24. 10. 2021]. Dostupné z: <https://kramerus.nkp.cz/kramerus/Welcome.do>

Kramérius 5. Vědecká knihovna v Olomouci, c2017 [online]. [Cit. 27. 10. 2021]. Dostupné z: <https://kramerus.kr-olomoucky.cz>

Krutská, Markéta. *Digitální zpracování dokumentů I*. Studijní materiál kurzu Samostatný knihovník správce digitální knihovny. 2020. Dostupné z: <https://kurzy.knihovna.cz/>

LAVOIE, Brian F. a Marek MELICHAR (překladatel). *Úvod do referenčního modelu otevřeného archivačního informačního systému (OAIS)*. Brno, 2015. Dostupné z: <https://drive.google.com/file/d/0BzOLuOh094X8ejZ0NHVOY3VuOTg/>

Manuscriptorium. Národní knihovna ČR, 2021 [online]. [Cit. 27. 10. 2021]. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.com/>

Masarykova Studentská kolej v Praze. V Praze: Ústřední studentské knihkupectví a nakladatelství, 1922. Dostupné také z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:fc7163b0-0f1b-11e3-9923-005056827e52>

MAY, Karl et al. *Syn lovce medvědův: vypravování ze života indiánů severo-amerických*. V Praze: tiskem a nákladem Jos. R. Vilímka, [1891]. Dostupné také z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:19c93640-0a06-11ea-af21-005056827e52>

Národní autority ČR. Národní knihovna ČR, c2021 [online]. [Cit. 27. 10. 2021]. Dostupné z: <https://authority.nkp.cz/>

Nejezchlebová, Aneta. Oddělení digitalizace? Digitální knihovnou nekončíme. *Seminář (nejen) pro krajské knihovny VIII.*, 2019. Dostupné z: https://docs.google.com/presentation/d/1yKCn80SdU7vZv4njYq8lctL8G9tNy_65/edit?usp=sharing&oid=101521837619425797406&rtpof=true&sd=true

OAIS obrazek. *Wikimedia Commons*, 2020 [online]. [Cit. 27. 10. 2021]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Oais_obrazek.jpg

O ČDK. *Česká digitální knihovna* [online]. c2021 [Cit. 25. 10. 2021]. Dostupný z: <https://www.czechdigitallibrary.cz/cs/o-cdk/>

Open Archives Initiative – Protocol for Metadata Harvesting [online]. [Cit. 25. 10. 2021]. Dostupný z: <https://www.openarchives.org/pmh/>

Our APIs. *Europeana*, 2020 [online]. [Cit. 27. 10. 2021]. Dostupné z: <https://pro.europeana.eu/page/apis>

PEŠEK, Josef. *František Škroup, skladatel první původní české zpěvohry a národní naší hymny Kde domov můj?: ku stému výročí jeho narozenin*. V Praze: Šimáček, 1901. Dostupné také z: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/uuid/uuid:5f02e9c0-3771-11ea-85b5-005056827e52>

Podmínky zpřístupnění. *Národní digitální knihovna* [online]. [Cit. 25. 10. 2021]. Dostupné z: <https://ndk.cz/podminky-zpristupneni>

Polona. Biblioteka Narodowa, 2021 [online]. [Cit. 25. 10. 2021]. Dostupné z: <https://polona.pl>

REFERENCE MODEL FOR AN OPEN ARCHIVAL INFORMATION SYSTEM (OAIS): RECOMMENDED PRACTICE CCSDS 650.0-M-2 [online]. Consultative Committee for Space Data Systems (CCSDS). Washington (USA), 2012. Dostupné z: <https://public.ccsds.org/Pubs/650x0m2.pdf>

Registr Kramerii. *Digitální knihovna.cz*, 2021 [online]. [Cit. 24. 10. 2021]. Dostupné z: <https://registr.digitalniknihovna.cz/>

Rozmnožovací služby. DILIA [online]. [Cit. 26. 10. 2021]. Dostupné z: <http://www.dilia.cz/28-rozmnozovaci-sluzby>

RYCHTÁŘOVÁ, Pavla. *Digitalizace v knihovnách (online kurz). Část 3 – skenování*. Dostupné z: <https://kurzy.knihovna.cz/>

Seznam děl nedostupných na trhu. *Národní knihovna ČR* [online]. c2021 [Cit. 25. 10. 2021]. Dostupný z: <https://dnnt.nkp.cz/seznam.html>

Slovník pojmů. *LTP portál.cz*, 2020 [online]. [Cit. 27. 10. 2021]. Dostupné z: <https://ltp-portal.mzk.cz/digital-preservation/slovník>

Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna: Dokumenty českého a slovenského parlamentu. Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR, 2020 [online]. [Cit. 25. 10. 2021]. Dostupné z: <https://www.psp.cz/eknih/index.htm>

Standardy pro obrazová data. *Národní digitální knihovna*, 2021 [online]. [Cit. 20. 10. 2021]. Dostupné z: <https://standards.ndk.cz/ndk/standardy-digitalizace/standardy-pro-obrazova-data>

Systém Kramerius. *Github*, 2021 [online]. [Cit. 20. 10. 2021]. Dostupné z: <https://github.com/ceskaexpedice/kramerius>

Úvod. Creative Commons Česká republika, c2021 [online]. [Cit. 24. 10. 2021]. Dostupné z: <http://www.creativecommons.cz/uvod/>

Variety licence. Creative Commons Česká republika, c2021 [online]. [Cit. 24. 10. 2021]. Dostupné z: <http://www.creativecommons.cz/uvod/>

VIAF: The Virtual International Authority File. OCLC, c2021 [online]. [Cit. 25. 10. 2021]. Dostupné z: <http://viaf.org/>

VRCHLICKÝ, Jaroslav a Zdeněk FIBICH. *Bouře: báseň k opeře* [online]. V MKP 1. vydání. Praha: Městská knihovna v Praze, 2018 [cit. 2021-11-14]. Starší české drama. ISBN 978-80-7602-096-2. Dostupné z: <https://web2.mlp.cz/koweb/00/04/41/93/57/boure.pdf>

Pracovní skupina nestoru pro certifikaci. *Vysvětlující informace k pečeti nestoru pro důvěryhodné digitální archivy*. Verze 2.0., 2018. Dostupné z: https://files.dnb.de/nestor/materialien/nestor_mat_17_cs.pdf

Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Creative Commons [online]. c2021 [cit. 14. 10. 2021]. Dostupný z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Creative_Commons

Zapojení do systému DNNT. Národní knihovna ČR [online]. 2021 [cit. 27. 10. 2021]. Dostupný z: <https://dnnt.nkp.cz/knihovny.html#JakSeZapojit>

Zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) [online]. [Cit. 25. 10. 2021]. Dostupný z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-121/zneni-20210227>

Zákon č. 46/2000 Sb., o právech a povinnostech při vydávání periodického tisku a o změně některých dalších zákonů (tiskový zákon). [Cit. 25. 10. 2021]. Dostupný z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-46>

Zákon č. 89/2012 Sb., ze dne 3. února 2012, občanský zákoník [online]. [Cit. 25. 10. 2021]. Dostupný z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>

Název:	Správa, ochrana a zpřístupňování digitálních dokumentů v knihovně
Verze:	1.0
Autor:	Mgr. Zdeněk Hruška
Počet stran:	43
Rok vydání:	2021
Jazyková korektura:	Markéta Roupcová